

AZ
OLVASÓKÖNYVRŐL

ÍRTA

ALEXANDER BERNÁT

BUDAPEST, 1907

STAMPFEL-FÉLE KÖNYVKIADÓHIVATAL

(RÉVAI TESTVÉREK IROD. INT. R.-TÁRS.)

Uránia könyvnyomda Budapest, Rottenbiller-utca 19.

AZ OLVASÓKÖNYVRŐL

ÍRTA

ALEXANDER BERNÁT

ELŐSZÓ.

Az elemi iskolai olvasókönyv a népiskolai oktatásnak ma legfontosabb ügye. Ez kifejezésre jut az az elemi iskolai Utasításban is, mely igen részletesen állapítja meg az olvasókönyv szerkesztésének és anyaga megválasztásának főbb elveit, és egy költői kánon első kísérletével nagy szolgálatot tesz az irodalmi oktatásnak, melynek ezzel színvonalát tetemesen emeli és egységes jellegét hathatósan biztosítja. Mégis kívánatosnak tetszett előttem, hogy az Utasítás tárgyalása közben felgyülemlett gondolataimat szabadabb formában, mintegy az Utasításban megpendített elvek továbbfejlesztése és talán gyakorlatilag jobban értékesíthető fogalmazásaképp közöljem. Fontosnak tartom kifejteni, hogy az Olvasókönyv első sorban a nevelés szolgálatában áll, hogy a nevelés csak nemzeti lehet, a nemzeti az irodalomban nyilvánul, hogy tehát az Olvasókönyvnek nemzeti irodalmi jellegűnek kell lennie. Ezt a gondolatot iparkodom világossá tenni és az olvasókönyv szerkesztése szempontjából kiaknázni. Útközben lehetetlen volt számos előítéletre nem akadni, amelyek zsarnokságát olvasókönyveink szerkesztői még mindig nem tudták lerázni;

talán szívesen veszik azt a segítséget, melyet e lapokon találnak. Ha lélektani és pedagógiai megjegyzéseimmel valamivel hozzájárulok a kérdés tisztázásához, ha az olvasókönyvek szerkesztői hasznát tudják venni ezeknek az elméleti fejtegetéseknek, boldognak érezném magamat. Az olvasókönyv egyik oszlopa a népiskolai oktatásnak. Részben rajta nyugszik az iskola erkölcsi nevelő hatása, rajta a magyar nép műveltségi színvonalának emelése, rajta a hazafiúi összetartozás érzésének az a meggyökereztetése, mely nélkül igazi fejlődést, igazi haladást nem képzelhetünk magunknak. Aki e fontos ügyön csak némileg is lendíteni tud, annak kötelessége jelentkezni.

Budapest, 1907. február havában.

Alexander Bernát.

Az olvasókönyvről.

Az elemi iskolai olvasókönyvnek sajátos helyzete van az iskolai könyvek sorában. Nem ad pontosan elhatárolható tanítást, mint a többi, pl. a földrajzi vagy számtani tankönyv; azt lehetne mondani, hogy abban az értelemben, mint ezek, egyáltalán nem közöl tanulni valókat; mégis ez az a könyv, mely nélkül legkevésbé lehet el a modern népiskola. Minden más tankönyvet pótolhat a tanító, ki a gyermekek élő tankönyve; sőt kell is pótolnia. Az igazi tanítás nem a könyvből indul, hanem a szemléletből, melyet a tanító élő szava elemez, kiegészít, magyaráz. Ebben a tanításban a tankönyvnek csak mint példatárnak, vagy mint az emlékezet segédkönyvének van helye. Egyedül az olvasókönyvet nem pótolhatja senki és semmi; ez a szoros értelemben vett nem-tankönyv az egyedüli igazi tankönyv, az *egyetemes* tankönyv.

Az olvasókönyvnek ez az egyetemes jellege érthetővé teszi, hogy feladatának, céljának meghatározása nem könnyű és mégis mellőzhetetlen. Hogy mi foglaltassák egy természetrajzban vagy történelemben, egyáltalában nem kérdés tárgya; itt csak az anyag kiválasztása és közlésének módja, tehát könnyebben megoldható kérdések jönnek szóba. Az

olvasókönyvvel másképp vagyunk. Itt mindenek előtt általános eszméi kell alkotnunk magunknak mivoltáról, feladatáról, mielőtt csak hozzá is foghatnánk an/agának összeállításához. Ez az eszme dönti el a könyv anyagát, szerkesztését, szellemét. De ezen az eszmén fordul meg a használásának módja is. Mert abban is sajátos az olvasókönyv természete, hogy se a tanító nem pótolhatja az olvasókönyvet, se az olvasókönyv nem pótolhatja a tanítót. Magasabb fokon beérjük magával a könyvvel, nem kell hozzá magyarázat; a jó könyvnek ép egyik ismerető jele, hogy fölöslegessé teszi a kisegítő tanítót. De hogy így tudjunk bánni a könyvvel, beérni vele, tanulságot és élvezetet meríteni belőle, ez éppen az olvasókönyv feladata, illetőleg erre oktatja az a tanító a gyermekeket, aki a jó olvasókönyvvel jól tud bánni. De csak az tud jól bánni az olvasókönyvvel, ki annak az eszméjét megértette és az ebben az eszmében rejlő feladatot tanításának célpontjává teszi.

Az olvasókönyvek története is bizonyítja, hogy az olvasókönyv eszméjének változásai vitték a főszerepet benne. Célunkra nem tartozik, hogy e történet folyását elmondjuk, de minden részletezés nélkül is látjuk, hogy amíg az olvasókönyvnek *eszméje* nem alakult ki, a véletlen, majd a hagyomány hányta és hozta össze benne az egyes olvasmányokat és hasonlóképp ingadozó volt az olvasókönyv használata is. A tanítók soká nem is tudtak mit kezdeni az olvasókönyvvel. Mihelyt a tanulók megszerezték az olvasás technikai készségét, az olvasókönyv inkább alkalmatlanságok, mint termékenyítő tanítás forrása volt. A tanulók unatkoztak mellette, a tanítók pedig nemkülönben. Igaz, hogy föl lehetett használni versgyűjteménynek, grammatikai példatárnak, stilsz-

tikai gyakorlatforrásnak, tárgytanítás alapjának, de mindez éppenséggel nem tette kevésbé unalmassá. A leckeórát elég kényelmesen el lehetett tölteni vele, de a tanító, meg a tanuló nem győzte bevárni az ily óra végét. Ha nem volna meg elménknek az a csodálatos ereje, hogy a rossz könyvből is ki tudja magának keresni, ami neki való; s ha nem tévedtek volna az olvasókönyvbe oly darabok is, melyek gyönyörűséggel töltötték el lelkünket és nagy hatással voltak reánk, csak kelletlenül emlékeznénk vissza iaz olvasókönyvre és csak kárát valottuk volna. Rendszerint az olvasókönyv ellenére tudtunk gyarapodni.

A legtökéletesebb elmélet sem biztosítja az olvasókönyv jóságát, mert más az olvasókönyv eszméje és más ez eszmének keresztülvitele. Sőt akármely mai olvasókönyvet nézzünk, azt kell mondanunk, a jó olvasókönyv nem volt, hanem lesz, valamikor, a folytonos haladás utjának távoli pontján. Az olvasókönyv olyas valami, ami folyton jobbá, de tökéletessé sohasem tehető. Mégis mindenek előtt eszméjét kell tisztáznunk. Tudnunk kell, mit kívánjunk tőle, miféle szolgálatot teljesítsen. Azután elmélkedhetünk rajta, hogy mely úton-módon valósítsuk meg eszméjét és megállapíthatjuk, miképen éljen vele a tanító, hogy a kitűzött célt elérhesse. Ez a három elmélkedés: az olvasókönyv *eszméjéről*, *szerkezetéről*, meg *anyagáról*, végül *használatáról* szorosan összetartozik és ebben a sorrendben lesz fejtegetésünk tárgya.

I. Az olvasókönyv eszméje.

1. Irányok.

Az olvasókönyv eszméjét nem kell az elmélkedés nagy mélységében keresnünk, csak több félreértést kell eltávolítanunk, mely körülötte felhalmozódott, hogy egyszerű valóságát megláthassuk.

A legelterjedtebb e félreértések közül az, hogy az olvasókönyvnek a szoros értelemben vett tárgytanítás céljait kell szolgálnia. Mesék, versek, erkölcsi elbeszélések annyira el-lepték a régibb olvasókönyvet, hogy a tanítók még inkább megelégtéltek, mint a növendékek és a kor hasznossági iránya reáliákkal vélte az olvasókönyvet tartalmasabbá teendőnek. Ez a könyvnek egységesebb, gyakorlatibb jelleget adott. Becses új anyaggal gazdagította az olvasókönyv-irodalmat, a belőle való tanítást is konkréttebbé, megfoghatóbbá tette. Azt is javára írhatjuk ennek az iránynak, hogy jobban alkalmazkodott a gyermek értelméhez, inkább férfozott felfogásához, közelében maradt a szemléletnek, a valóságnak. Amit a gyermek a maga könyvében olvasott, azt inkább ellenőrizhette saját tapasztalatával és készségesebben elképzelhette fantáziájával; az nem fárasztotta élettelen abstrakciókkal, nem tömte tele érthetetlen képzetekkel, nem rontotta meg érzését émelygős, érzelmes erkölcsi történetekkel. Az olvasó-

könyveknek illetően berendezése által ki lehetett küszöbölni azt a sok száraz kis tankönyvet, melyet az egyes tárgyak tanításánál kezdtek alkalmazni; minden osztálynak egész tanítási anyagát egy könyvben lehetett összefoglalni; a gyermeknek sem kellett sok könyvecskével bibelődnie, ami sok más tekintetben, költség szempontjából is, előnyös volt. Még ma is rajonganak a nem-tankönyvíró tanítók az egy könyvért, melyben a gyermek «minden tudományát magával viszi». Eleve kijelentjük, hogy a reális olvasókönyv jótékony hatását nem is akarjuk tagadni. Némileg úgy hatott, mint a természethez való visszatérés; a túlságosan elvonttá, verbalisztikussá vált tanítást tényleg bizonyos fokig megifjította. De a bajok előtt sem szabad szemet hunynunk. A reális olvasókönyv szerkesztése nem kevésbé nehéz, mint az irodalmié, azt is könnyű eltéveszteni, mert az is finom érzéket és írói tehetséget követel meg. Az eleven természet ezekben az olvasmányokban gyakran igaz életét veszítette el; száraz leírások halmozódása nem-hogy élesztette, inkább elfojtotta a gyermek érdeklődését. A könyvek vagy nagyon terjedelmesek lettek, ha némi teljességet akartak elérni, vagy nagyon hiányosak és rapszodikusok, ha az iskola-idő szűk korlátait tartották szem előtt. A tárgytanítás nyert; de az olvasókönyv célját ritkán érték el. Ezek a könyvek jó hatással voltak a tanítókra, kiknek a természettanítás jobb módját mutatták meg; megbizonyították, hogy gyermekeink mily szívesen és mennyit tudnak tanulni, ha tanítói érdeemes dolgokkal foglalkoztatják. De kell-e ezeket a dolgokat olvasókönyv útján tanítani? Nem ér-e többet, főleg az alsóbb osztályokban, ha a tanító eleven szava szemlélet és nem betű alapján vezeti be a természet megismerésébe? Semmi esetre sem állhat az olvasókönyv

csakis ily olvasmányokból. Már előre sejthetjük, hogy az olvasókönyv egyáltalán nem állhat kizárólagosan a tárgyitanítás szolgálatában, különben mint olvasókönyv sem lesz egyéb, mint valóságos kis enciklopédia, kis földrajz, kis természetrajz, kis történet stb. holott ezeket a tárgyakat ezen a fokon nem szabad se külön, se könyv alapján tanítani. Az olvasókönyv úglátszik, nem lehet tankönyv a szó szűkebb értelmében, nem ad első sorban ismereteket; ismeretek közlése kezdetben nem történhetik máskép, mint szemlélet alapján, a tanító eleven szava által. Ma a gyermek még oly folyékonyan tud is olvasni, tárgyismeretet ezen a fokon százszor gyorsabban fog elsajátítani szóbeli közlés, mint olvasás útján. Erről kísérlet útján is könnyen meggyőződhetünk. Tegyük próbát: mondjunk el egy dolgot egy átlagos tehetségű tanulónak és olvassuk el ugyanazt a dolgot hasonló tehetségű tanulóval, aztán kérjük mindegyiktől számon az olvasottat, illetőleg hallottat. Meg fogunk győződni róla, hogy a hallottnak reprodukciója mennyivel tökéletesebb, mint az olvasmányé. Miért menjünk kerülő után ahhoz a célponthoz, melyhez egyenes, sima ut vezet el?

Amily buzgók a realiztikus olvasókönyvek szerkesztői a természetismeretek terjesztésében, ugyanoly hévvel oktatják mások a gyermekeket *erkölcsre*. A régibb olvasókönyvek, de a régi divatú újak is, tele vannak moralizáló olvasmányokkal, mesékkel, versekkel és megindító történetekkel, melyeknek vége mindig az: ne tedd ezt, tedd amazt. Szó sincs róla: a gyermek szívesen hallgatja az elbeszélést, még a hozzábigyesztett erkölcsi tanulság árán is, és nem találhatunk ki oly hazug érzélgős történeteket, melyekkel a naiv gyermeki lelket meg ne tudnók ejteni. Ezen alapszik a tanítóknak az a ta-

núbizonyoságtétele, hogy ilyféle olvasmányokkal hatást tudnak tenni és nagy sikert elérni. Ennek az iránynak is megvannak megbecsülni való tulajdonságai. A gyermek lelke fogékony az erkölcsi benyomások iránt; az élet érdekharca még kevésbé mótelyezte meg; ha sikerült érdeklődését felkeltenünk, mind *akar* jó lenni. Az elbeszélés táplálékot ad fantáziájának, foglalkoztatja, feszíti. Csak nézni kell a gyermeki szem ragyogását, ha valamit elbeszélünk neki! Minden új előtte, egész ereje friss, kopatlan! Igaz, hogy a morális függelék sokszor érthetetlen, idegen neki, de a fantázia lendítő ereje átsegíti a kelletlen tanulságon. A legtöbb esetben észre se veszi. Csak nézzük a gyermek csodálkozó tekintetét, ha az olvasott elbeszélés tanulságát kérdezzük tőle. Hát ilyen is van, kérdi szeme. Egyszerre lehűtöttük forró érdeklődését. Nagyon plasztikusnak, szinte magától értetődőnek kell lennie a tanulságnak, hogy a gyermek magától akadjon rá. Ilyen akad bőven az ezópusi mesék során. Nem szabad tehát a jó mesét, az elbeszélést az olvasókönyvből kirekeszteni, épp oly kevésbé, mint a természetismeretet, de itt is vigyáznunk kell, hogy a gyermeki lélek sajátosságát nem ismerve, épp azt a célt ne tévesszük el, melyet kitűztünk magunknak. Nagyon óvatosan kell elkerülnünk az ebből az irányból támadó veszedelmeket. Talán sokakat meg fogja lepni, ha első helyre tesszük a folytonos moralizálás veszedelmét. Baj, ha a gyermeknek oly természeti jelenségekről szólunk, melyeket nem látott; de ezt a bajt csökkenti, hogy igen gyakran legalább némi analógiát mégis talál hozzájuk saját tapasztalatainak kis körében js. Azért nagyobb baj, ha oly erkölcsi, szellemi viszonyokról szólunk a gyermeknek, melyeket át nem élt belsejében, mert ezeknek fölfogására rendszerint analógiái sincsenek. A dől-

gokat, melyekről beszél, látnia kell a gyermeknek; az erkölcsi viszonyokat, parancsokat pedig előbb bizonyos fokig át kell élnie, mielőtt tanítás tárgyává tesszük. Tisztaságot, rendet, igazmondást s ilyeket taníthatunk, mert ezekről vannak belső tapasztalatai, de telegyömészölni lelkét oly erkölcsi tanítással, melynek még nem lehet vonatkozása egyéni életére, egyenesen vészes. Útját egyengeti a képmutatásnak, a hazugságnak, Goethe mondja: Ott, ahol a fogalom hiányzik, kellő időben jelentkezik a szó; hasonlókép: ahol az igazi erkölcsi érzés hiányzik, készségesen segítségünkre siet az erkölcsi mondás, melynek szavait érzéstelenül megtanultuk. A dolog vége ilyenkor az, hogy a gyermek megunja az erkölcsi tanítást, nem figyel reá, nem törődik vele. Amúgy is, ha fantáziája az olvasmány alapján hévül, ennek alkalmatlankodó végtanulása egyszerre lehűti és ezzel kellemetlenül felébreszti édes illúziójából, és így hozzá szoktatja, hogy erkölcsi tanulságok hallatára, melyek különben sem mindig inye szerint valók, mindig rosszul érezze magát így fogjuk-e helyesen nevelni a tanuló erkölcsi érzékét? Ehhez hozzájárul, hogy az ezópusi, s ehhez hasonló mesék kivételével kevés alkalmas mese, elbeszélés akad az irodalomban, 'úgy, hogy azokat mind készíteni kell, *készíteni*, mert *írásnak nem* nevezhetjük ezt a munkásságot, a szerzők pedig rendszerint oly hibának esnek áldozatul, mely a gyermekkel való érintkezésben épp oly idéten, mint gyakori. Vannak felnőttek, kik ha gyermekekkel kedveskedően akarnak beszélni, utánozzák nyelvhibáikat, selypítenek stb., ami a gyermekekben homályos, kellemetlen érzést kelt, mert érzik, hogy az nem felnőttek beszédjének módja, ők meg a felnőttben a felnőttiséget csodálják és szeretik. így járnak el a *meseírók is*, ezek is selypítenek a magok módja szerint,

gyerek módjára beszélnek és még sem találják el a gyermek érzése, gondolkozása, beszéde módját. Egész irodalom, van ily eltévesztett, haszontalan, értéktelen erkölcsi elbeszélésekből, melyeknek főjellemezője a hazug érzelmesség. Olvasókönyveinket főleg ezek éktelenítik el, s annál hitványabbak, mert rendszerint Németországból kerültek hozzánk, mint rossz utánzások, fordítások, melyek nemcsak a gyermeki lélekkel, hanem a magyar gyermek karakterével is ellenkeznek. A reális olvasmányok nagyon szárazak, ezek meg émelygősek; ha amazok nagyon tömöttek, ezek viszont egészen üresek. Az eredmény ebben az esetben is káros. Pillanatnyi hatást elérhetünk ezekkel, de a gyermeki lélek fejlődésére egyenesen károsak. Az olvasás kedvét pedig sem ezekkel, sem amazokkal nem élesztjük.

Nem akarunk behatóan foglalkozni az úgynevezett koncentrációs olvasókönyvekkel, melyek egy tárgy körül csoportosítják az egész olvasmány-anyagot és ezzel kapcsolatban közlik az illető fokon az egész ismeretanyagot is. Ez a gondolat becses, mélyebb lélektani alapja is van. De mindaddig ez a gondolat se találta meg a maga helyes formáját, nem tudta sem azokat a központi tárgyakat megállapítani, melyek elég értékesek, fontosak és alkalmasak erre a célra, sem a csoportosítást, a tanítás és nevelés döntő szempontjai szerint, helyesen végrehajtani, sem a gyermek figyelmének természetes változékonyságát, mely által az elfáradástól menekül, megegyeztetni a koncentráció figyelemfeszítésével. Mi is alább iparkodunk majd értékesíteni belőle, amit értékesíthetőnek találunk. De ez nem tartozik ide, mert a koncentráció elve nem dönti el az olvasókönyv eszméjét, inkább szerkesztésében érvényesül. Talán az eddigiek elég alapot szolgáltatnak arra, hogy most már egyenesen kimondhassuk vezérgondolatunkat.

A vezérgondolat.

Vezérgondolatunkat többféleképp fogalmazhatjuk, de mindezek a fogalmazások, mint ki fog tűnni, egybehangzók, csak a gondolatnak más-más mozzanatát tüntetik föl.

Az olvasókönyv célja, mint láttuk, nem lehet kizárólag, vagy csak első sorban is akár tárgyi ismereteket, akár. erkölcsi tanítást adni. Az olvasókönyv nem a tanítás, hanem a *nevelés* szolgálatában áll. A különbség e kettő között az, hogy míg a tanítás főleg az értelemhez fordul, a nevelés az *egész egyéniségre irányul*. Az olvasókönyv a tanuló egyéniségének nevelését célozza.

Ezt a szerepét az olvasókönyvnek nem pótolhatja semmi és senki. Ezért kellett, mióta a népiskolának még egyéb szerepet is szánnak, mint az írás, olvasás, számolás technikájának elsajátítását, az olvasókönyveket föltalálni és ebbe az irányba terelni. Könnyű ugyanis kimutatni, hogy bármiképp fogalmazzák is az olvasókönyvek feladatát, azokat mindennütt, ha nem is mindig célszerűen, az ifjúság nevelésének szempontjából szerkesztik. Más szempontból szerkesztett könyv lehet hasznos segédeszköze a tanításnak, de nem olvasókönyv. Ezért vitték bele az erkölcsprédikáló meséket, mert érezték, hogy midőn a tanuló erkölcsiségét formálni igyekeznek, a nevelés munkáját végzik, illetve végezni akarják, mert hiszen, mint láttuk, ezzel elég alkalmatlan eszközöket választottak erre a célra.

És ebben találja megoldását az a látszólagos ellenmondásos kijelentésünk, hogy az olvasókönyv az egyedüli pótolhatatlan tankönyv és mégsem tankönyv. Nem tankönyv, mert nem a tanítás a szó szorosabb értelemben a feladata; minthogy azonban az iskolában a nevelés is többnyire érte-

lembeli oktatás útján történik, ezért az olvasókönyvi oktatás tág. bb értelemben mégis tanításnak nevezhető, de oly tanításnak, amely első sorban a nevelő szándék szempontjait szolgálja. Az olvasókönyv a népiskola sokszor emlegetett, de nem mindig megértett nevelő-oktató céljának legfontosabb, mellőzhetetlen, pótolhatatlan segédeszköze.

Mihelyt azonban nevelésről beszélünk, az egyéniséget nem ragadhatjuk ki nemzete köréből. A nevelés csak nemzeti alapon történhetik. Matematikust egyformaképpen nevelhetünk Franciaországban és Angliában, mert a matematika egyetemes; ellenben egyetemes egyéniség nincsen, az egyéniség össze van nőve nemzetével, annak kultúrái életét éli, mert annak nyelvét beszéli; ezen a nyelven szerzi meg mindazt, mi egyéniségének mélyében mint hajtó és formáló erő nyugszik; az egyéniség szellemi tartalma össze van nőve az anyanyelvvel és ezért minden kultúra nemzeti. Nem kell ezt a nézetet a sovinizmus vádja ellen megvédelmezni, mert ez nem sovinizmus, hanem természeti törvény, ennek így kell lennie, akár akarjuk, akár nem. Azért a nemzetek lehetnek szerények, törekedhetnek önismertetre, egymást méltányolhatják és szerethetik, de senki nemzetiségéből ki nem vetkőzhetik, kivéve ha kora ifjúságában elfelejti anyanyelvét. Nyelvével elveszti nemzetiségének legértékesebb részét. Azért az előbbi gondolatot így is fogalmazhatjuk, hogy míg az egyes tankönyvek a tudományos igazságok szolgálatában állanak, addig az olvasókönyv a nemzeti műveltség segédeszköze. A különbség a két fogalmazás közt az, hogy midőn előbb az egyéniség nevelését említettük, csak a formális célt jelöltük meg, most pedig rámutattunk arra, hogy ennek az olvasókönyvnek mi a tartalma: a nemzeti műveltségbe való bevezetés. Az olvasó-

könyv feladata *a tanuló egész egyéniségét nevelni a nemzeti műveltség elemeinek közlése által*. Az olvasókönyv tehát természeténél fogva csak nemzeti lehet.

Most már megértjük, miért van az olvasókönyv nyelvi oldalának oly rendkívüli fontossága. A nemzeti kultúra, a nemzeti nevelés nem világosan és élesen formulázható tételeknek az összessége, mint a matematikának, vagy fizikának valamely szakasza. Ha bárki megkövetelné tőlünk, fejtsük ki előtte sommásan, vagy részletesen a magyar nemzeti műveltség tartalmát, vagy akár csak jellemző vonásait is, nem tudnánk neki se röviden, se hosszasan határozott feleletet adni. A nemzeti műveltség az érzésnek, gondolkodásnak, egész szellemi magunktartásának sajátos, a maga nemében páratlan módja; a nemzeti műveltség gyökerei a nemzet történetének talajában nyugszanak és a legrégebb idők mélységébe eresztik finom gyökérszálaikat; a nemzeti műveltségnek egyik része saját magunk számára is tudattalan, de lelkünknek ez a tudattalan része a tudatosnak az alapja, támasza és éltetője. A szók jelentését lefordíthatjuk más nyelvre is, a szók kulturái, nemzeti értéke lefordíthatatlan. Ezért nem szereshetünk idegen nyelven igazi műveltséget, vagy ha igen, akkor nem nemzetit. Egy nemzet műveltsége össze van forrva nyelvével. Amidőn tehát az olvasókönyv feladatává tesszük, hogy a tanuló nyelvét gazdagabbá, tisztábbá, szebbé, kifejezőbbé tegye, nem térítjük el nevelő, művelő feladatától, nem tesszük túlságos esztétikai kultúra eszközévé, mely nem való a népiskolai tanulónak, a nép fiának, hanem helyesen fölfogjuk az olvasókönyv rendeltetését, a népiskola feladatát, mely nem lehet egyéb, mint az egyéniség nevelése biztos alapjának lerakása. Nevelni annyit tesz, mint nemzetileg nevelni, nemzetileg nevelni annyit tesz, mint nyelvileg művelni.

Művelt magyar nyelven beszélni, írni, érteni, annyi, mint művelt ember módjára beszélni, írni, gondolkodni. Ezért így is fogalmazhatjuk az olvasókönyv feladatát: *a gyermek nyelvét gazdagabbá tenni, amaz eszközök által, melyek nyelvünkben és irodalmunkban rejlenek, hogy ezáltal a gyermek lelkét nemzetünk kultúrája elemeinek átadásával nemesítsük és egyéniségét a nemzeti szellem értelmében formáljuk.* Az olvasókönyv sem a pusztá tárgyitanítás, sem első sorban az erkölcsi tanítás, hanem a nyelvművelés szolgálatában áll, mert ezen az úton művelhetjük és emelhetjük legbiztosabban a gyermek egész egyéniségét és vele együtt értelmét és erkölcsét is.

Mindezzel azonban nem merítettük ki az olvasókönyv eszméjét, legfőlebb csak jeleztük, de még ehhez is legalább még egy pontnak az említése tartozik. Az iskola egyáltalán nem fejezheti be a nevelés munkáját, legkevésbé a népiskola, mely a gyermeket mint tizenkét, illetve tizenöt évest elbocsátja kötelékéből. Nagy dolgot vitt véghez, ha a gyermek további nevelődésének némileg biztos alapjait lerakta a gyermek lelkében. De erre is csak akkor képes, ha segítő útravalóval bocsátja ki az életbe. Mi lehet ez az útravaló? Első sorban az említett készségek, irás, olvasás, számolás, aztán bizonyos alapismeretek, végül a gondolkodásnak és cselekvésnek helyes, értékes szokásai. De mindenki el fogja ismerni, hogy azok a készségek magukban még nem értékesek, csak hasznosak; ami az alapismereteket illeti, azok csekély terjedelműek és könnyen elfelejtődnek; a gondolkodás és cselekvés elsajátított módjai pedig az élet bonyodalmas viszonyai és kényes kísértései közt nehezen fognak helyt állani. Ez az útravaló tehát bizonyára fontos, de kétes, ingatag birtok, mely csak akkor erősödik meg, ha még valami járul

hozzá; a könyv szeretete, az olvasás kedve és megszokása. Ha az előbbi útravalóval együtt ez is megvan, akkor bízhatunk nevelésünk sikerének tartósságában; ha ez hiányzik, a többi vajmi kevésbé állandó. Az elemi iskolában, ha még anyyira fokozzuk is a gyermek önálló tevékenységét, sokra ebben a tekintetben mégsem mehetünk, mert ez a fiatal palánta csak ritkán erősbödik meg annyira, hogy törzse minden szélvészszel megküzdve, egyenesen a magasba törjön. Azt elérhetjük, hogy a gyermek az iskolából kikerülve *akarna* öntevékeny lenni; de hogy az lehessen is, segítségre van szüksége, s ennek leghatalmasabb eszköze: a könyv. Az iskolában meg kell szeretnie a tanulónak a könyvet, hogy később a könyvhöz fordulhasson, mint támaszához és segítségéhez. A könyvet pedig csak az olvasókönyv szeretheti meg vele; azért első sorban az a jó olvasókönyv, melyet a tanuló tartósan megszeret. Sőt, az olvasókönyv ennek az önállóságnak, ennek az öntevékenységnek is legerősebb támasza. A tanítóval szemben a gyermek mindig többé-kevésbé gyöngé. A tanító kénytelen a gyermeket kezénél fogva vezetni, a tanuló pedig kénytelen ezt a vezetést elfogadni, magát átengedni neki. A könyvvel szemben a gyermek lassan-lassan önállóbbá válik. A könyvet minden pillanatban ott hagyhatja, hogy rajta gondolkodjék, vele szóba álljon. A könyv némileg az ő hatalmában áll. A könyv nem nyomja el annyira, mint a tanító óriási tekintélye. A könyv előtt a tanuló is szóhoz juthat. A könyvet akkor keresheti föl, amikor akarja, akkor intézhet hozzá kérdést, amikor szüksége van rá. A könyv még azzal is segíti elő szellemi nagykorúságát, hogy nagyobb munkát ró reá. Az élőszt könnyebben érthetni meg, a könyvvel mindig küzdeni kell, hogy megérthessük. De ha ezt a

küzdelmet siker koronázza, ez növeli erőnket és öntudunkat, ami az öntevékenység, az önállóság legnagyobb élesztője. Szóval, ha az olvasókönyv azt a hivatását teljesíti, hogy a tanulót az olvasáshoz szoktatja, az olvasást megkedvelted vele, önálló, magányos olvasásra képesíti, akkor ezzel az iskola többet tett, mintha még annyi könnyen elfelejtődő ismeretet gyömöszölt volna a tanuló fejébe. Akkor megadta a tanulónak a módot, az alapot, az eszközt, hogy tovább képezhesse és tovább képezni akarja is magát; akkor nemcsak a nemzeti műveltség előcsarnokába vezette, hanem megnyitotta előtte a továbbhaladás útját; akkor gazdagabb, egyénibb belső életre szoktatja; akkor a legnemesebb élvezet friss forrásának közelségébe helyezte. Ezért az olvasókönyv feladatának ez is egyik meghatározása: a tanulót hozzászoktatni, hogy olvasson, hogy szeressen és tudjon jó könyvet olvasni. Ebben is benne van, amit előbb mondtunk. Mert aki szeret jó könyvet olvasni, az egyéniség; aki tud jó könyvet olvasni, az művelt ember.

Az olvasókönyv feladata a gyermek egész lelkére nevelőleg hatni, abba mint termővé tett talajba a nemzeti műveltség magvait elhinteni, abban az olvasókedv felkeltésével a könyv szeretetét meghonosítani.

II. Az olvasókönyv szerkezete.

A) Követelmények.

Az olvasókönyv eszméjének megállapításával csak oda jutottunk, ahová a hegymászó, ha a hegy csúcsát, melyet el kell érnie, megpillantotta. Mely úton jutni föl a csúcsra? Mely eszközök segítségével, mikép valósíthatjuk meg az olvasókönyv eszméjét?

Az eddigiekből bizonyos általános követelmények folynak, melyek bizonyára közelebb visznek bennünket a kérdés megoldásához. A főbbeket, a gyakorlat szempontjából, talán ilykép lehetne összeállítani.

1. Az olvasókedv.

Első helyre tehetjük, nem méltóság tekintetében, de mint alapvető kelléket mindazt, ami az olvasókönyvben a tanuló *olvasó kedvét* kelti, éleszti, ébren tartja. Hiába volna az olvasókönyv minden jó tulajdonsága, ha a tanuló érdeklődését, kíváncsiságát nem tudjuk fölkelteni, amiből azután a könyv szeretete fakad. Ebből sok minden következik.

Közismert tény, hogy a gyermeket első sorban az érdeklő, ami mozog, változik, történik. Legelsőbbben a mozgó tárgyak keltik fel figyelmét, feszülten nézi a légy járását, repülését, a kutya mozgolódását, a kocsni haladását. Később, ha saját magán tett tapasztalataiból tudja, mi egy összefüggő cselekvény, ha ennek folytán mások egyszerű cselekvényeitiek összefüggését is meg kezdi érteni, ha fantáziája kezdi cselekvények elemeit kombinálni, kimondhatatlan gyönyörűséget talál elbeszélések meghallgatásában, nyilván, mert beleképzelvén magát az elbeszélte események folyásába, az a kedves illúziója támad, hogy ő az, aki az elbeszélte cselekvést végzi, ettől pedig életérzése erősödik, föllendül. A mozgás, változás, cselekvény intenzívebb élet előtte, mint a nyugvás, változatlanág, tétlenség és ezt az intenzívebb életet elképzelni, átérzeni: intenzívebb életérzés. De akár mint legyen a dolog, akár hogy magyarázzuk, maga a tény, hogy «gyerek ezt hallgatja örömmel» kétségbe nem vonható és ez a tény a gyermeki lélek fejlesztésében figyelembe veendő. Az *epikum* szeretete *nagy természeti erő* módjára működik a gyermek lelkében.

A természeti erők, ha zabolátlanok, rombolnak, ha előkészített mederbe tereljük, csodálatos munka végzésére szoríthatók. így vagyunk a gyermeki lélek kíváncsiságával, mesehallgató kedvével, fantáziájának élénkségével. A gyermeket annyira izgathatjuk elbeszéléseinkkel, hogy egészen elveszti a valóság érzését és önfeledten álmvilágban él. Tudva van, hogy pl. a Robinzon-mese majdnem minden évben fiukat arra csábít, hogy megszökjenek hazulról és a Robinzonéhoz hasonló életre alkalmat keressenek. Az olvasó kedv valóságos olvasó dühhé fajulhat, a fantázia renyhe élvezetévé, oly megszokott izgatottsági állapottá, mely némi-

lég hasonlít az alkoholikus izgalomhoz és mint ez, mind erősebb ingerléseket kíván. Ezt aknázzák ki az ifjúsági irodalom szorgalmas gyári munkásai, az indián-, a lovag-, a vérengző ponyvairodalom specialistái, magasabb fokon pedig a vásári regényáradat, mely a fantáziát a kalandosra, a hallatlanra, a rendkívüliire irányozza és ezzel a valóságot prózainak, üresnek, szürkének, értéktelennek tünteti fel. A gyermekkorban az ilyen mániák, amely erőszakosan és viharosan jelentkeznek, oly hamar el is tűnnek, de még a legjobb esetben is hátra hagyják pusztításuk nyomait. A legnagyobb veszedelem akkor áll elő, ha gonosz lelkű írók az erotikus hajlamokra számítva, a gyermek fantáziáját még be is szennyezik, és helyrehozhatatlan kárt tesznek benne.

Ezzel a gyermekirodalom eltévelyedéseinek egy részét is jeleztük, melyek a gyermeki lélek félreismeréséből és a tömegprodukcióna berendezett ifjúsági írók kétségbeesett kínlódásából és tehetetlenségéből származnak. Aki száz meg száz ifjúsági irat gyártására vállalkozik, az rendszerint vagy mind erőszakosabb, vagy mind színtelenebb, üresebb lesz invencióiban. Az ép, romlatlan gyermeki lélek nem kívánja a csodást, a különöst, a hallatlant, a rendkívülit. A felnőttek rendszeren nem sejtik, mily egyszerű mesével éri be a gyermek. Csak nem ütközik még a csodásban, a rendkívüliben, mert hiszen ő neki minden csodás, és a természet rendjéről még csak homályos sejtései vannak. Neki minden él és ő, aki maga beszélteti állatait, bábáit, játékszereit, éppenséggel fenn nem akad rajta, ha a mesében az állatok társalognak és a dolgok megelevenednek. De azért annak is, ami neki csodás, megvannak a maga törvényei, melyeknek megszegése nagy ámulattal vagy megdöbbenéssel tölti el. A tündérekről pl. még csak

nem is álmodik, azokat valósággal meg kell tanulnia, nagy tanulékonyságával meg is szerzi azok ismeretét, de feledékenységével — hála Istennek — hamar túlad rajta. Ki szabadít meg bennünket a gyermekirodalom sok-sok hitvány tündéréától, kiknek áradata egyenesen Németországból jött be hozzánk és úgy látszik, még mindig nő? Igen kedves a gyermek előtt az állatmese, és ebben rejlik az ezopuszi mesének örök ifjúsága. A gyermek fantáziájának legegyszerűbb működése a nagyítás, kicsinyítés, rútitás, szépítés stb., ezért hallgatja oly szívesen a törpék, az óriások, a százszorszépek és csúnyák, a királyok meséjét; a gyermek szereti a bujósdit, az áruhásdit, maga is jártas benne, ezért gyönyörködik a királykisasszonyban, vagy királyfiban, ki áruhában jár és kit végül fölismernek. Nem kell mondanunk, hogy a gyermek optimista, tehát nem szereti a tragikus bonyodalmat; továbbá igazságszerető, azért okvetetlenül bűnhődnie kell a rossznak, míg a jók megkapják szenvedésükért jutalmukat. Rendkívül tetszik a gyermeknek az elmésség, mely értelmét keltegeti és elbűvöli. Hihetetlenül kedvesek előtte azok az elbeszélések, melyekben a hős elmés feleletek, leleményes ötletek folytán szabadul ki vészes helyzetéből és boldogul. A népmese, a monda világa is tele van ilyenekkel, mert hiszen a nép hasonlít a gyermekhez és naivitását találóan mondják magyarul gyermekdedségnek. Érdemes volna a gyermeki fantázia hajlamait rendszeresen vizsgálni és összeállítani, akkor talán a gyermekirodalom fattyúhajtásait nagyobb sikerrel nyesegethetnők.

De ha a gyermekies hasonlít is a népieshez, ezt az eltagadhatatlan hasonlóságot azután, mely ránk nézve is fontos, nem szabad túlozni sem. A hasonlóság főleg a világfelfogás egyszerűségében, naivságában, kezdetlegességében nyilatko-

zik; a nép is hiszékeny, mint a gyermek; az ő fantáziája is kéjeleg a nagyság, szépség, gazdagság, rútság, kicsinység szuperlativusaiban; a furfang meg legkedvesebb elmejátéka. De ne felejtjük, hogy mindig megmarad a különbség felnőttek és kicsinyek közt. A népies irodalom tele van a nemi életre való vonatkozásokkal, melyek csak a nép gyermekére nézve nem nagyon károsak, de pl. a koránérő városi gyermekre méreg gyanánt hatnak; viszont az ital dicsőítése nem nagyon veszedelmes a városi gyermeknek, de a falusiba oltja korán az alkohol megkedvelését, Egyéb durvaságok is akadnak a népies irodalomban (a mienkben pl. a betyárélet dicsőítése), a melyek kigyógyíthatnak bennünket abból a hitből, hogy minden, ami primitív, ép ezért becses és körülbelül egyforma értékű. Ez egyike azoknak a szélsőséges fölfogásoknak, melyek reakciókép felmerülnek a túlművelődés tüneteit mutató szellemi élet történetében, de szélsőségükből kibontandók, hogy ami igazán értékes bennük, megmaradjon.

Ily értékes elemnek tekinthető, hogy a *gondosan megválogatott* népies mondák, mesék, versek, elbeszélések becses anyagul szolgálnak az olvasókönyv megszerkesztésében, a következő okokból. Ezeknek naivsága, egyszerűsége, idealizmusa megfelel a gyermek fölfogásának. Nem kevésbé fontos invenciójuk, meseszövéjük, mesealkotásuk módja. Tudva van, hogy a népies epika túlnyomó nagy része ősrégi eredetű; nem egy ember komponálta őket, azok lassan kialakultak, számtalan generáció fantáziájának működése folytán, az idő hullámai csiszolták és fényesítették őket. Ami így létrejött, arról mondhatjuk, hogy megfelel az emberi természet hajlamainak, szükségleteinek, az kiállotta az idő tűzpróbáját, az olyan, mint az őserők alkotta gránit.

Ki merészkedik a maga egyéni lenge alkotását ezek mellé állítani? Látni való, hogy a legnagyobb epikus költők sem vállalkoznak rá, hogy ezen a téren a maguk invenciójával pótolják a népet. Beérik vele, hogy a népies hagyománynak új formát adjanak, hogy a csonka maradványokat az eredetinek szellemében kiegészítsék, és ha legmesszibbre távoznak a régítől, hogy az újat a régihez hozzáidomítsák. Nem véletlen, hogy a legnagyobb drámaíró, Shakespeare, talán egyetlen egy drámai mesét sem talált ki, hogy a görög drámaírók is mindig a régi meséket dolgozták föl, hogy Arany Jánosunk is Toldijában szeretettel megőrizte, amit a hagyományból meríthetett, balladáiban is a nép invencióját tisztelte, Buda 'halálában is, amennyire lehetett, régi forrásokból merített. A nép a legnagyobb epikus, a nyers anyag drága ércét mindenestre ő szolgáltatja. Még egyéb szempontok is vannak. A népnek lelke is benne van epikus költészetében, esze, hite, erkölcsi fölfogása, nem elvont formában, ingatag fogalmazásban, önkényes toldásokkal, hanem konkrét, mindenkire nézve hozzáférhető módon, biztosan, erősen kifejezve. Végül nyelvi tekintetben is a népies elbeszélő mű megbecsülhetetlen. Művelt nyelvünk is, amennyiben ép, egészséges, a népiesből, mint hatalmas forrásából fakadt; ebből a forrásból kell mindig merítenünk, hozzája visszatérnünk, oda vezetni a serdülőket is, ha azt akarjuk, hogy nyelvünk a modern élet sok idegen áramlata közben megőrizze ősi karakterét és friss termő erejét.

Csak az olvasókedv ébresztéséről akartunk szólni, de kénytelenek voltunk az ezen a téren fölburjánzott visszaéléseket is szóvá tenni, és rámutatni arra, hogy annak a nagy természeti erőnek, mely a kíváncsiságban rejlik, mi-
képp vehetjük helyesen hasznát. Az előbbieket alapján a kö-

vetkező tételeket megállapíthattuk. A gyermek olvasó kedvét legsikeresebben az epikummal ébresztjük. Gondosan kerülnünk kell, ami az olvasókedvet fölkelti ugyan, de más tekintetben kárt tesz a gyermek lelkében. Az epikum örökbecsű alkotásai a nép költészetében rejlenek. A nyelv, a nemzeti érzés, az egész nevelés szempontjából ezek pótolhatatlanok. Ezért jól megválogatva, és kellő fokozatossággal összeállítva ezek lesznek a népiskolai olvasókönyvnek egyik legbecsesebb része. A megválogatás egyes szempontjairól már volt szó; a többiekről a továbbiakban fogunk megemlékezni, mert hiszen úgy kell megválogatnunk az olvasmányokat, hogy az olvasókönyv eszméjét szolgálják és ami ezt az eszmét világossá teszi és részletezi, ezeket a szempontokat is megérteti velünk. Már említettük, hogy a nemi életre, az italtra, a betyáréletre stb. vonatkozókat mellőznünk kell, nem álszeméremből, prüderiából, az ezekben rejlő költőiség iránti érzéketlenségből, hanem, mert nem minden ami természetes, egyszersmind jó, és mert ezek a dolgok nem valók a gyermeknek és megzavarhatják azt az erkölcsi felfogást, melyet meg akarunk bennük gyökereztetni. A képzeletet túlságosan izgatókat is kerülni fogjuk. Végre is nem álomvilág számára akarjuk gyermekeinket nevelni, hanem a mi állami, társadalmi, családi, egyéni életünk feladatainak végzésére. Éleszteni akarjuk a gyermek fantáziáját, de nem izgatni és félrevezetni. Fogékonyt akarjuk tenni a szép iránt, de azt akarjuk, hogy a szépséget a mi életünkben, a valóságban találja meg és érezze át. A mi a fokozatosságot illeti, arról később lesz szó.

Az epikumot nemcsak a népköltészet szolgáltatja, hanem a műköltés is. Abban a fölötte szerencsés helyzetben vagyunk, hogy újabb költészetünk tudatosan a népköltés-

bői indult, ennek drága ércét formálta, ennek szellemétől, leikétől vett ihletet. Az újabb magyar irodalom, főleg az elbeszélő, nem áll oly messze a népiestől, mint más modern irodalmak, a magyar nép szellemének az egysége nagyobb, mint akár a franciáé, akár a németé. Ez a nyelvben is kifejezésre jut. A tájszólások nem szereznek annyi gondot a magyar tanítónak, mint pl. a németnek, angolnak, olasznak, az áthidalás az iskolában is, az irodalomban is sokkal könnyebb. Mily szerencse ránk nézve, hogy *Gyulai* Pál irt elbeszélő gyermekverseket, melyek egyszersmind népiesek, vagy megfordítva, népies verseket, melyek a gyermekeknek valók! Mily könnyen férközik a gyermek *Petőfi*, *Tompa*, *Arany* elbeszélő költeményeinek jó nagy részéhez! Legnagyobb elbeszélőnk pedig, *Jókai Mór*, a magyar nép mesemondó kedvét, meseszövvő tehetségét, naiv lelkét, humorát oly tisztán ragyogtatja, hogy ez a nagyogás az elemi iskola termeit is előzőnli világoosságával. Nem a gyermekek számára írtak, de a gyermekeket is magukhoz engedik. És mily szemérmes ez a mi régibb irodalmunk! Irodalmunk újabb szemérmelenségeit már ez alapon is hanyatlásnak, idegen szellem beáramlása hatásának bélyegezhetjük. De újabb irodalmunkban is akadnak Istentől és a nemzeti szellemtől megáldottak, kik a régi hagyományokat folytatják. Az ifjabbakról itt ne essék szó, de lehetetlen nem említeni *Mikszáthot*, a magyar géniusznak ez igaz képviselőjét és *Gárdonyi* Gézát, aki maga is néptanító volt és a nép lelkéből annyi drágakövet hozott fölszínre, melyben a gyermek is örömet találja. Ezek és a hozzájuk hasonlók küssérjék el az olvasókönyvben a gyermeket egész iskolai pályáján. Az elbeszélő költészet, próza és vers, az olvasókönyv minden kötetében nagy helyet foglaljon el. Újra mondjuk, de nem mondhatjuk elégszer, mert némelyek hihe-

tetlen módon elhanyagolják ezt az igazságot. A fődolog, hogy a gyermek megszeresse az olvasókönyvet, kedvet kapjon az olvasáshoz, ennek pedig legbiztosabb, legegyszerűsebb útja: az elbeszélés. Nem kell újra mondanunk, hogy az elbeszélés minden tekintetben értékes legyen, nyelvileg, formailag, tartalmilag, de nem szabad hinnünk, hogy egyenesen valamely tárgy- vagy erkölcsoktató célt szolgáljon. Nem kell, hogy az erkölcsi tanulság ott fityegjen a végén, nem is szükséges, hogy általában erkölcsi tanulssággal végződjék. Nagyon boldog volnék, ha e sorokkal csak némileg is hozzá tudnék járulni annak a tanítói körökben igen elterjedt előítéletnek a meggyöngítéséhez, hogy az nem való iskolai olvasmánynak, amiből valami tanulságot nem lehet meríteni. Tanítótársaim, ne tartsátok elveszett órának azt, melyben a gyermek képzeletét édesen foglalkoztattátok. Hát ti magatok bucsultok-e, ha a nap fáradtsága után egy szép w'ersben, egy klasszikus elbeszélésben gyönyörűséget találtok? Nem műveltetek-e nagy dolgot, ha ily nemes élvezetre rászoktattátok növendékeiteket? Csak egészséges legyen a szellem, mely az elbeszélést átlengi; csak belsőleg igaz legyen, amit elmond, és akkor bátran lemondhatunk a külön erkölcsi tanulságról, amelynek tanítására egyéb eszközök kínálkoznak. A helyes esztétikai érzés fölkelte különben is, ha nem is, közvetlenül, de biztosan előkészíti az erkölcsi érzésnek is fejlődését. *Az olvasókönyv elbeszélő részének első sorban az a feladata, hogy nemes módon az olvasást magáért az olvasásért kedveltesse meg.*

2. Az epikus forma.

Ha kellő módon neveltük a gyermek érzékét az elbeszélés iránt, akkor az olvasókönyv egyéb céljait is sikeresen szolgáljuk, ha az epikus formát a nem-epikus tárgyakra is alkalmazzuk. Már Lessing figyelmeztetett bennünket, hogy Homér, ha valamit le akar írni, nem sorolja föl a leírandó tárgy alkotó részeit, hanem elbeszélésbe szövi bele a részleteket, így szemléletesekké válnak és megmaradnak. Tehát nem írja le hőse fegyverzetét, hanem elbeszéli, hogyan öltötte ennek darabjait egymás után magára. Könnyű volna kimutatni, hogy minden nagy író így tesz, különben kárát vallja. Csodálatos hatása van az elbeszélésnek, főleg a gyermeki lélekre; bármiről szól, mihelyt elbeszélés, fölkelti figyelmünket, hat képzeletünkre, megmarad emlékezetünkben. Ha pl. azt mondom: Budapest közelében van a Svábhegy, ahol a fővárosiak nyaralnak — ez az idegennek nem mond semmit. Ha azt mondom: Egy szép tavaszi napon átmentem az Erzsébet-hidon, azután Buda zeg-zúgos, régies utcáin át egy völgybe jutottam, ahol mindig nyugat felé haladva, újra egy hegy lejtőjéhez értem stb. stb., akkor az olvasó nem annyira a helyek iránt érdeklődik, mint én irántam, aki ott jártam, velem együtt képzeletben elmegy ezekre a helyekre, szinte látja őket, mindenesetre érzi, hogy némi köze van hozzájuk. Ezt az elvet főleg a földrajzi oktatásban kell érvényesítenünk; mihelyt a tanuló akár csak kisebb kirándulásokat tett is, a melyeken némi helyrajzi képeket szerzett, utaztatva járjuk be vele azokat a helyeket, melyeket meg akarunk vele ismertetni. De az utazás elbeszélését epikus részletekkel kell átszőnünk. Nem elég

azt mondanunk, onnét indultunk, erre felé vettük utunkat, hanem helylyel-közzel megállunk, a helyhez fűzött mondatokat említünk, esetleg, ha van alkalom reá, történeti visszaemlékezésekre áttérünk. A történet eseményei megelevenítik a földrajzi dolgokat, a földrajziak erős alapul szolgálnak a történetieknek. Ha elmondom, hol lóttak be a magyarok, hol álltak meg, hol küzdöttek, mely akadályokra bukkantak, akkor sohasem felejttem el többé az illető topográfiai részleteket, melyek ismerete viszont a történeti ismeretet támogatja, lokalizálja, megrögzíti. Valamely vidék topográfiaja magában a gyermek előtt semmikép sem érdekes, nem is marad meg emlékezetében; de ha azokon a helyeken történt valami, ami iránt sikerül érdeklődését felkeltenem, akkor a történet és topográfiaja egybeforrnak lelkében, az egyik támogatja a másikat, együtt úgy tartják egymást, mint a boltozat íveinek kövei. Az olvasókönyv ennek jó hasznát veszi és ily módon lelkünkbe vési hazánk egy-egy vidékének szemléletes képét.

Hasonlót mondhatunk a természettudományi témákról. Itt könnyebben boldogulunk, csak élőnek kell bemutatnunk a természetet, melyben minden él és minden csupa mozgás, változás. Mióta a természetrajzi oktatás már az alsó fokon is némileg biológiai alapra helyezkedik, az állat vagy növény életét figyeli meg, jellemzi, láttatja velünk, azóta új korszaka nyílt meg a természetrajzi oktatásnak. Az olvasókönyv így a legmerevebb anyagot is meg tudja hódítani a maga céljai számára, érdeket tud kelteni az olvasmány iránt, anélkül, hogy fárasztaná, vagy untatná a gyermeket, egyszersmind eleven ismeretet ad a gyermeknek, mely egész valójához szól és nem marad holt emlékezetbeli anyag lelkében.

Ehhez még hozzá kell vennünk, hogy a gyermek rendkívül érdeklődik a virágok és állatok iránt; a virágokat szépségük miatt szereti, de azért is, mert gyűjtheti őket, tehát tevékenységet fejthet ki, ügyességét mutathatja, diadalokat arathat. Az állatokhoz pedig rendkívüli módon vonzódik, mert fantáziáját izgatják, mert különös alakjukkal, viselkedésükkel, tetteikkel rendkívüli hatást tesznek lelkére. Soha sem csodálkozom, ha azt tapasztalom, hogy a gyermek jobb szereti az állati alakokat a játékboltból, mint a bábukat vagy katonákat. Az állatokhoz való ezt a vonzódást még az a kéjes borzongás is növeli, melyet az állatok erejéről, kegyetlenségéről, gonoszságáról, fufangjáról szóló elbeszélések előidéznek. Az elbeszélő részben is hasznát vesszük a gyermeki lélek e sajátosságának, de arra is fölhasználjuk, hogy a gyermek megfigyelését is az állatokra irányozza. Persze, ha szárazon felsoroljuk az állatok tulajdonságait, részeit, akkor mindent megtettünk, ami a gyermekekben alaposan kiöli természetes és termékeny érdeklődésüket. Pedig az ily olvasmányok hihetetlenül elszaporodtak olvasókönyveinkben.

Végül a legsúlyosabb feladatot is meg tudja oldani az olvasókönyv az epikus forma segítségével: meg tudja gyökereztetni a gyermekben az erkölcsi élet egyszerűbb viszonyainak elveit elvont fogalmazásban, maradandó birtok gyanánt. E célra szolgál az esopusi mese és az egyszerű erkölcsi elbeszélés. Fentebb kikeltünk a túlságos moralizálás ellen. De azért nem kell az ellenkező végletbe csapnunk és az erkölcsi oktatást csupán képen megadnunk vagy csak az erkölcsi cselekvénynek jó szokásait félig-meddig mechanikusan begyakoroltatnunk. Ellenkezőleg korán kell hozzáfognunk az erkölcsi élet ön-

tudatossá tevéséhez, hogy elvont elvek szerint igazodhassék el; csak arra kell vigyáznunk, hogy az illető erkölcsi érzést már átélte-e a gyermek. Ha a gyermekén észreveszem, hogy irigykedett, akkor esetleg az irigységről mesét mondok neki, hogy ezt az erkölcsi hibát objektív módon, képből, világosan felfogható alakban lássa maga előtt. Azután formulázhatom a tételt: Ne irigykedjél! Fog ő ezentúl is irigykedni. De ha lelkében meggyökereztetem a képből levont erkölcsi alapelvet, akkor ellensúlyt adtam neki, mely megküzd lelkének ezzel a hajlamával. Itt is az epikus forma megbecsülhetetlen szolgálatot tesz nekünk. Ha az elbeszélés pl. állaton tünteti föl az illető erkölcsi viszonyt, világosan, plasztikusan, egyszerűen, azonnal felismerhetően, akkor a szabály, mely enélkül holt anyag maradna, megelevenedik, hozzáfűződik az elbeszéléshez, tőle mintegy testet nyer, a maga részéről ezt a testet átszellemíti, igazán gyönyörködtet és igazán oktat. Nem kell ép állatmesének lenni, amely nem alkalmas minden fajta tanulság megérezkítésére, lehet az igen egyszerű emberekről szóló elbeszélés, csak találó legyen. Már említettük, hogy a gyermekek, főleg a kisebbek, mily egyszerű szövésszerű elbeszéléssel érik be, és hogy a felnőttek mily oktalanul török fejüket, hogy érdekesítő bonyoldalmakat találjanak ki, melyek a gyermeket inkább fárasztják, bódítják, mint érdeklik. Ha elmondom a gyermeknek, hogy hány ember dolgozik értünk, hogy meglegyen, c,mire szükségünk van, akkor ez a gyermeknek semmit se mond, a dolog érdekli de ha azt mondom neki, hogy holnapi születése napjára olyan reggelit kap, melyen, hogy meglehessen, ezer ember dolgozott, akkor figyelme feszül és az elmésséget megértvén, az ebben rejlő igazság egész lelkét megfogja. De fölénk legyen, hogy a gyermeknek némileg saját tapasztalataiból

kell ismernie az erkölcsi viszonyokat, mielőtt megformulázzuk előtte. A megformulázás azonban, ha alkalmas elbeszélésre támaszkodik, mélyen be fog vésődni leikébe és ott erővé alakul át, melylyel a gyermek az élet hatalmas kísértései ellen megküzdhet. A többi azután a tanítónak és a szülőknek a dolga. Nekik kötelességük az erkölcsi elvet szokássá rögzíteni a gyermek egyéniségében. Ebben az olvasókönyv csak segítheti őket, a szoktatást magát nem ez végezheti.

Így bármerre nézünk, az epikus forma majdnem az egész olvasókönyvön végighúzódik és mindenütt annak a jótékony erőnek bizonyul, mely kellő mederbe terelve, az olvasókedvet nemes módon fejleszti és nehéz tárgyak megértését is nagyon megkönnyíti.

3. A humor.

Nincs frissítőbb, éltetőbb eleme a tanteremnek a vídamságnál. Vannak, akik a jókedvet összeegyeztetetlennek tartják a tanítás komolyságával, vannak, akik a fegyelem fenntartását féltik tőle. Viszont akadnak, akik a *játszva tanítás* elvét hirdetik, a tanítást némiképp fájdalmas operációnak tekintve, melyet kéjgáz által elviselhetővé kell tenni. Hogy a magunk gondolatát világossá tegyük, mindenek előtt meg kell állapítanunk, hogy a tanulás nem játék, a játék nem tanulás. A játéknak megvan a maga nagy fontossága a gyermek életében és fejlődésében; játszva a gyermek fölszabadul a figyelem munkája alól, felüdül és egyéniségének más erőit érvényesíti, fejleszti. Kell játszania, de ekkor nem tanul és ne is tanuljon, illetőleg ak-

kor egyebeket «tanul», tanul parancsolni, szót fogadni, tanul ügyességet, lelki jelenléte, gyors elhatározást, bátorságot, furfangot stb., kicsiben, játéokban, tréfában tanulja az «életet». Mikor pedig tanul, akár készséget, akár tárgyismeretet, akár elmélkedést, akkor vége a játéknak, sőt akkor tudnia kell, hogy nem játszik, és tudja is, úgy, hogy maga is megzavarodik, ha a tanulást összekeverik a játékkal. A játszva tanítás elve oly tévedésből származik, mely maga jó szándékból ered. A tanítást nem szabad komorrá tenni, de nem is játékká, hanem élvezetes munkássággá. A gyermek örömet találjon a tanulásban, értelmi erejének megfeszítésében, gyakorlásában, ez erő nőttének érzésében. Ez erőfeszítésnek javára szolgál, ha a gyermek figyelme vidám dolgok felé is fordulhat, ha az, amivel foglalkozik, helylyel-közzel derült kedvét fakasztja. Erre való első sorban az olvasókönyv, melynek megkedvelését a könyv humora nem csekély mértékben elősegíti. Ha a népies irodalmat vizsgáljuk, hogy ott a naiv lélek hajlamait tanulmányozhassuk, bőven találunk benne tréfát, komikumot, vídamságot. Ezt át kell plántálnunk az olvasókönyvbe. Nincs erősítőbb, frissítőbb dolog a nevetésnél! Abban a tanteremben, melyben néha-néha a gyermekek tanulás közben nevetésre fakadhatnak, amely a tárgy komikumából ered, ott a levegő megtisztul, a komorság eltűnik, az erők fel-frissülnek. Az olvasókönyv, főleg az alsó fokon, legyen derült, mint a napsugaras táj, úgy, hogy a gyermek, ha olvasókönyvét előveszi, már előre is kedves várakozást érezzen és kellemes emlékek hatása alatt álljon. Ily célra irodalmunk elég anyagot szolgáltat. Ide tartozik a tréfás mese, a rejtvény, a humoros vers, elbeszélés, a tréfás kérdések és több ilyféle. Az ismeretterjesztő, a moralizáló, az ér-

zelmes olvasmányok mellett ezek változatossá, vidámmá teszik az olvasó órát. Igaz, hogy ily természetű olvasmányokhoz nem lehet annyi tárgyalást, tanítást fűzni, mint amazokhoz, de alább ki fogjuk fejteni, hogy a tárgyalásban különben is őrizkednünk kell a túlzásoktól és épenséggel nem baj, ha ezeknél az olvasmányoknál a tárgyalás minimumra szorul. A fegyelmet pedig nem kell féltenünk a vidámságtól. Az iskolai rend úgyis annyi bilincset rak a gyermekre, hogy a szükséges reakciónak illetően levezetése csak jótékonyan hat a gyermeki lélekre, mely után ismét nagyobb megadással tűri a fegyelem fékét. A tanító is üdül a gyermekek jó kedvén, neki is jól esik a komoly tanításnak illetően megszakítása. Nem kell mondanunk, hogy van más fajta vidámság is, mely visszatutasítandó, az, mely a kárörömből, az iskolai csínyek, pajkosságok kigondolásából és végrehajtásából fakad. De annyira nem kell félni, hogy a mi egészséges vidámságunk ennek is útját egyengeti, hogy ellenkezőleg amazt a pajkoskodás leghatásosabb ellenszerének tekinthetjük. A gyermeki léleknek szüksége van a vidámságra, mint éltető levegőjére; ha mintegy legális úton elégítheti ki ezt a hajlamát, akkor nem fog tiltott utakra tévedni. A gyermek kárpótolja magát a tanterem komorságáért; ha felderítjük, az erőszakos kárpótlásnak vágjuk útját.

4. A tartalom.

Milyen legyen az a *tartalma* az olvasókönyvnek, melynek vonzóvá tételéről az előbbieken szóltunk? Nyilván nem csak elbeszélés; amennyiben pedig elbeszélés, azt is közelebbről kell jellemeznünk, mert idáig az olvasókönyvnek ezt a tartalmát is csak formai tekintetben, mint a kép-

zeletre mozdítólag hatót méltányoltuk. Most az olvasókönyv tartalmáról kell szólnunk.

Az olvasókönyv eszméje megkívánja, hogy az olvasókönyv a gyermek egész egyéniségének nevelését szolgálja; ennél fogva tartalmát bizonyos egyetemesség, mindenoldalúság fogja jellemezni. Amennyiben a gyermeknek való, semmi ami emberi, nem zárható ki köréből. Közelebről meghatározva, a gyermek neveléséhez három fődolog tartozik: gyakorlati készségek, értelmi belátás és ez a kettő erkölcsi akarat szolgáltatában. Egyik sem hiányozhatik; gyakorlati készségek megszerzése nélkül az ember ügyefogyott; értelmi belátás nélkül az ember nem látja az utat, melyen járnia kell; erkölcsi akarat nélkül, nem látja azt a célt, melyért érdemes az élet útját megtenni. E háromnak a harmóniája: a nevelés ideális célja. Az értelmi belátást és az erkölcsi ideált egy szóval is egybefoglalhatjuk, mely kissé nagyhangzású, de helyesen értelmezve mégis jó szolgálatot tesz: *világfelfogás*. Csak nem kell rajta valami filozófiai rendszert, világosan és élesen megfogalmazott tételek összességét érteni, mert ilyent százezer ember közül t dán egy szerezhet meg, hanem szilárd és foganatos meggyőződést arról, mit tartunk helyesnek, mit nem, mi után törekedjünk az életben, hogyan viselkedjünk, továbbá azokat a gyakorlati ismereteket, melyekre a magunk élete körében az élet szükségleteinek kielégítésére és ideális céljainak elérésére szükségünk van. Minden életkörben ez a világfelfogás más-más részleteket foglal magában; más-más világfelfogása lesz az iparosnak, a munkásnak, a katonának, a tudósnek stb. Az a nemzet egységes szellemű, amelynek életkörei a világfelfogásnak e természetes különbségei mellett mégis bizonyos megegyezést mutatnak, amelyben a különböző életkörök világfelfogása in-

kább gazdagság, részletesség tekintetében, mint alapjellegetben különbözik. A nemzeti nevelésnek ép az a feladata, hogy ezen egységet megóvja és megerősítse a nemzet lelkében, hogy mindnyájan, akik egy nemzet fiai vagyunk, megérthessük, támogathassuk, szerethessük egymást. Akkor egységes a nemzet, amikor ebben az értelemben egyetért. Röviden összefoglalva tehát a nemzeti nevelés célja: a földolgozott egységes világfelfogást fejleszteni a nemzet tagjaiban, de úgy, hogy minden életkór megkapja azt is, , amire speciális szüksége van; továbbá ezt a világfelfogást párosítani oly gyakorlati készségekkel, melyek az élet céljainak elérését biztosítják.

Ezt a célt kell tehát az olvasókönyvnek is szolgálnia, habár magától értetődik, hogy ennek csak egyik eszköze lehet, mert hiszen az egész iskolai nevelés és tanítás leggazdagabb kifejlésében, minden eszközének fölhasználásával evégett történik. Ránk nézve itt az a fontos, hogy mennyit valóságkép, közvetlenül, átéli, mint eleven lelki élményt, készségeket, melyeknek tanítása az olvasókönyvvel kapcsolatos, itt mellőzzük. Ami a többit illeti, az olvasókönyvnek igen nagy szerep jut. Mindent felölel, de nevelő módon, azaz amennyire lehet *mindenben az értelmi, erkölcsi és esztétikai mozzanatokot kapcsolatosan*. Ad reáliákat, még pedig bőven; nem tarthatjuk helyesnek két olvasókönyvet használni, ideálisát és reálisát; nem szabad azt, ami összetartozik, a népiskolában szétszakítani. Nem igaz, hogy életünk, egyéniségünk is két ily részre szakad; boldogtalan és tökéletlen az az ember, ki nem törekszik reális és ideális feladatait megegyeztetni egymással. A reáliákkal az olvasókönyvben folytatjuk és kiegészítjük a tanító-adta tárgytanítást. Megnyitjuk a gyermek szemét a valóság fölfofására; megismertetjük vele a világot, mint emberi munkájának színhelyét, a

dolgokat, melyeknek ismerete, kezelése hozzátartozik élete feladatahoz. Nem fogunk e tanítás közben ízetlenkedni moralizálással; de igen is hatni fogunk a gyermek képzeletére, szépérzésére; megmutatjuk neki, hogy a természet dolgai mily viszonyban vannak az emberi munkássághoz; élesítjük valóságérzését; és tágítván szemhatárát az erkölcsi és valóságoktatás számára is fogékonyabbá tesszük. Az olvasókönyv tehát nem fog száraz természetrajzot, földrajzot stb. adni; ezekbe a tárgyakba is belesző olyat, ami a gyermek egyéniségét fejleszti. Ezt főleg az olvasmányok esztétikai, művészi formájával éri el. Művészi képeket adván a természet és az emberi élet világából egészen más légkörbe emeli a gyermeket, más levegőhöz szoktatja. A szóbeli tanítás friss, közvetlen, figyelmet feszítő, értelemfejlesztő; a művészi jellegű olvasmány is ilyen és mégis más is; főleg a megjelenítő fantáziát serkenti munkára, az érzés forrásait fakasztja és a harmónia sejtését kelti. Nyugalmasan halad; formáltan adja az anyagot, egyszerű és mégis válogatott nyelvvel az egész lélekhez szól. Ki tagadhatja, hogy ilyen módon nemesítőleg, tehát igazában nevelőleg hat? Ha el-érjük, hogy a gyermek ily olvasmány hatása alatt kezd eszmélődni, gondolkodni, új szemmel a világot nézni, akkor egyéniségét ébresztettük, szellemileg öntevékennyé tettük, ami a nevelésben minden jónak a kezdete. Az olvasmány művészi formája megsokszorozza a gyermek értő és érző erejét.

Ezekhez az olvasmányokhoz csatlakoznak azok, melyek egyenesen szolgálják a nevelés ideális célját, közvetlenül hatnak a tanuló akaratára, erkölcsi fölfogására. Ezeket csak egyetlen egy forrásból meríthetjük, mely azonban bőven szolgáltatja őket: költői és eszméltető irodalmunkból.

Ezt nem kell bővebben fejtegetnünk, mert a legkülönbözőbb pedagógiai irányok majdnem mind megegyeznek benne. Itt csak néhány általános megjegyzést teszünk.

Ezeket az olvasmányokat sem szabad moralizálás szempontjából összeállítanunk. Fejleszteni és öntudatosá akarjuk tenni növendékeink egyéniségét a nemzeti műveltség, a nemzeti szellem elemeinek beléjük oltásával. De a nemzeti műveltség öntudatoságának kisebb foka is megkívánja, hogy a nemzet jelenének múltjával való kapcsolatát érezzük. Az nem nemzet, mely elfelejti, vagy nem ápolja történetét. Akik csak a jelennek élnek, azok alkothatnak társaságot, gyűlést, kiránduló csoportot, de nemzet nem lesz belőlük soha. A nemzet áll az élőkben és a holtakra való emlékezetből. Nagyon keveset különböznenék az állatoktól, ha jelenünk tudatosan nem táplálkoznék a múltból, mert akkor nem törődnenék a jövővel sem. Művelt az az ember, ki a nemzet fejlett szellemi életének részese, de ha az, akkor kell hogy érzéke legyen a nemzet múltja iránt is. Az olvasókönyvnek az a része tehát egyrészt bevezet a nemzet műveltségének jelenébe és érzéket kelt e műveltség történeti fejlődése iránt.

Mindkét követelménynek eleget tesz a magyar szépirodalom, ha esztétikai és nemzeti érzékkel válogatunk belőle. A mi legjobb költőinkben a legélénkebben él a történeti érzék lelkesítő ereje. Vörösmarty majdnem inkább a múltban, mint a jelenben él, azaz, a múltat jelenébe varázsolja, hogy a múlt erejét a jelen erejévé tehesse; Arany plasztikus fantáziája a hunokkal gyarapítja a magyar világ millióinak seregét; Jókai még elődjaink mindennapi életét is bámulatos erővel meg tudja jeleníteni; még az előre rohanó Petőfi is meg-megáll, hogy hátrafelé nézzen és a nemzet múlt életé-

nek szemléletéből új erőt merítsen a haladásra. Nemzeti életünk újjászületése ép annyira a jelen szükségleteinek, a jövő feladatainak érzéséből fakadt, mint abból a tudatból, hogy ezt a földet elődjünk hagyták reánk és az ő joguk a mi kötelességeink alapja. Létéért küzdő nemzet az elődök kardját fogja megvédelmezésére és még ma is folytatnunk kell ezt a küzdelmet, mely igazában nem is ér véget soha. De valamint a magyar olvasókönyv szerkesztőjének nagyon megkönnyíti feladatát, hogy a magyar költők nem szakadtak el a néptől, azonkép az is javunkra szolgál, hogy nagy Íróink történeti érzéke az igazi, termékeny hazafiság magvait hullatja lelkünkbe. A magyar szépirodalom legjobb termékeit kell beillesztenünk olvasókönyvünkbe, mert szépek is, egyszerűek is és midőn műveltségünket gyarapítják, egyszersmind az igaz hazafiság legnagyobb erejét, a történeti érzéket nevelik hatalmassá. A magyar szépirodalomból oly szellem árad ki, melytől lelkünk kulturailag meggazdagszik és hazafiasán megerősödik.

Nem szabad e célra kicsinyelnünk a *verset*; az nemcsak szavalásra való, nemcsak ritmusával gyönyörködtető pem is a poétika tanítására szolgáló példatár; a jó magyar írók jó verse a magyar nyelv gyémántos ékszere, a magyar érzés, a magyar szellem szépen foglalt drágaköve. Belőle szívja magába a magyar gyermek a nemzeti gondolkodás- és érzésmód jellemző sajátosságát; ennek a révén jut be a magyar gyermek leggyorsabban a magyar szellem közösségébe, általa erősödik meg nemzeti karakterében. Hogyan fogjuk mi föl a világot, a természetet, miben találunk örömet, miben bánatot, hogyan örülünk és búsulunk, mikép ítéljük meg a dolgokat, a magyar költészetből tanulja meg legbiztosabban a magyar gyermek, igaz, hogy nem

elvont elvek formájában, de sokkal fogatosabban, élő valóságkép közvetlenül, átéli mint eleven lelki élményt. A magyar költészet a magyar idealizmus iskolája, azé az idealizmusé, mely ép, egészséges, egyszerű, a valóságtól el nem szakadó, a valóságot mégis átszellemítő. Az a nemzet, amely Arany Toldiját, Petőfi János-vitézét, e két költő annyi kisebb versét, lelkesítő dalát, művészi elbeszélését adhatja gyermekei kezébe, mely azonfölül Vörösmartyból, Tompából, régibb költőiből is válogathat, mely legújabb költőiben is sokat talál, amit már az ifjúság is megérthet, oly nevelő eszközökkel rendelkezik, melyekért minden nemzet megirigyelheti.

Műprózánk írói is gazdag anyagot adnak az olvasókönyvnek. Első sorban Jókait kell említenünk, ki egy fél-század óta az egész magyar olvasóközönséget, az ifjakat és aggokat egyaránt gyönyörködteti. Útleírásai, elbeszélései stb. kifogyhatatlan tárháza az olvasókönyv szerkesztőjének is. Jelentősége annál nagyobb, mert az egész újabb magyar elbeszélőket ő ihlette meg, nem úgy, hogy utánozzák őt, hanem hogy az ő nyomán haladva mindegyik a maga módja szerint alkot. Elég, ha a fiatalabbakat elhallgatva Mikszáthot, Baksayt említjük, kiket még távolról se aknáztunk ki eléggé a magyar olvasókönyv céljaira.

Kevésbé gazdag irodalmunk a népszerű történeti előadás terén. Kiváló történetíróink közt kevés van, aki művészi formát tudna adni előadásának; szépíróink pedig ha a történetírás terére lépnek, nem szerzik meg a történetíró tudományos készültségét. Így pld. Jókai történeti művei ellen súlyos kifogásaik vannak történetíróinknak; viszont történetíróink művei kevés kivétellel nem adhatók az ifjúság kezébe. Egy része Íróinknak a történetet meg-

eleveníteni igyekszik ugyan regényes részletekkel, de többnyire csak meghamisítja; így származik az a vegyes műfaj, mely se nem történet, se nem költészet; a történetből emésztetlen adathalmazt merít, a költészetből hazug romantikát. Oly könyvekre volna szükségünk, melyek múlt korok képét híven és plasztikusan meg tudnák rajzolni, melyek a múlt szellemét egyszerűen, érthetően elő tudnák adni, melyek a történeti jelenségek lényegét filozófiai szellemmel és mégis világosan meg tudnák magyarázni. Aki akár a magyar, akár a világtörténetből ilyféle anyagot keres, igen nehéz munkára vállalkozik, akár történeti olvasókönyvet akar szerkeszteni, akár az egyetemes olvasókönyv számára keres alkalmas anyagot. De itt is a javulás kezdetei mutatkoznak. Néhány régebb történettudásunk példájára újabban a fiatalok közt is néhányan azt a nemes becsvágyat érzik, hogy necsak a kutatás munkáját végezzék, hanem a történet anyagát művésziessen földolgozzák is. Erre van most legégetőbb szükségünk. Az olvasókönyv nem mondhat le a történeti anyagról. Ha sikerült gyermekeinkben a történeti érzéket felkelteni, ki is kell tudnunk elégíteni ezt az érzéket az egyenes történeti tanítással, mely híven és mégis az egész lélekre ható módon tárja föl a gyermek előtt a múlt kimagasló eseményeit és alakjait. Minden munkáját az iskola becsületesen végezze; a költészet által szóljon a gyermek képzeletéhez, érzéséhez, erkölcséhez; a történet által szóljon értelméhez és ezen át egész egyéniségéhez.

Az olvasókönyv akkor felel meg tartalmilag a maga feladatának, ha egyrészt élesíti a tanuló szemét a valóság fel fogására, másrészt erkölcsi egyéniségét olyképp fejleszti, hogy az erkölcs és hazafiság eszményeit hatalommá neveli lelkében. Oly nemzedékre van szükségünk, mely ismeri a

világot, el tud igazodni benne, szeret dolgozni, de az élet magasabb céljait szolgálja. Munkabíró, munkaszerető egyéniségeket, erkölcsös embereket és jó hazafiakat íkarunk nevelni. Az ideális magyar ember eszméje lebegjen előttünk az olvasókönyv szerkesztésében. Ezért kell az olvasókönyvnek egyetemesnek lennie. Az élet minden igazi értéke számára kaput akar nyitni a gyermek lelkében.

5. A források.

Hogy honnét merítsük az olvasókönyv tartalmát, az előbbiekből önként következik. *Jó íróinkból*. A magyar irodalmat ki kell aknázni, meg kell hódítani az olvasókönyv számára.

Nagy tévedés azt hinni, hogy az olvasókönyvet az olvasókönyv szerkesztőinek kell írniok. Nem kell, sőt nem is szabad. Általában azt mondhatni, nincsenek jó *olvasókönyvírók*. Előfordulhat, hogy jó író akad, aki az olvasókönyv számára ír, de akkor nem jó olvasókönyvíró, hanem *jó író*. Sőt attól kell tartanunk, hogy mihelyt azt a feladatot tűzzük a jó író elé, hogy egyenesen az olvasókönyv számára írjon, ez a szándék némileg károsan hathat írói képességére. Az irodalom terén az ilyféle Szándékosság könnyen meghamisítja az író természetes magatartását, csakúgy, mint mikor az embert a fotografáló gép elé állítjuk és nyájas arckifejezésre buzdítjuk. Nem a tárgy uralkodik ilyenkor rajta, hanem melléktekintetek, az, hogy olyanok számára ír, akik őt talán meg nem értik és akkor néha annyira leereszkedik, hogy mesterségesen még a gyermek színvonala alá száll. A kiváló írók istenadomány, hogy szándék és reflexió

nélkül egygyé válnak közönségükkel, ennek a lelkéből szólnak és ezért ennek lelkére hatnak is. Az is az ő adományuk, hogy egyszerűek tudnak lenni, újat mondanak, de úgy, hogy ismerősnek tetszik, mert azonnal megértjük. Egész lelküket beleteszik írásukba, és ezért az egész egyéniségre hatnak. A nemzet lelke él bennük és ezért ők az igazi magyarosítók, mert a lelket magyarosítják. A nagy írók teremtő erejük és ezzel föl nem ér semmi, se jó szándék, se szorgalom és iparkodás, még tanulmány sem. Az ifjúság igazi tanítói a jó írók. Ezeket kell az olvasókönyv szerkesztőinek tanulmányozniok, hogy ami bennük alkalmas, az olvasókönyv révén közkincscsé tehessék. E tekintetben nagy közművelődési fontossága van az olvasókönyvnek, hathatósan terjeszti a nemzeti műveltség kincseit. Ezért nem szabad soha megállani ezen a téren. Csak nemzedékek vállvetett munkássága hozhatja létre a folyton javuló és tökéletesedő olvasókönyvet, amely nem lehet se egy ember, se egy korszak szüleménye, melynek folyton meg kell újulni, hogy a kor szellemének megfeleljen és a jónak fölismerése arányában tökéletesedjék.

Megfoghatatlan azonban, hogy még mindig akadnak, akik megtiltják az írók művei szövegének minden módosítását. Ez a tilalom helyén való a költői műveknél, főleg a verseknél, melyekben minden szerves kapcsolatban van, forma, tartalom, nyelvi kifejezés, és bármelyiknek a változtatása kiforgathatja a művet igaz mivoltából. Itt is megengedhető az óvatos és tapintatos kihagyás, mely nélkül számos képző, gyönyörködtető darabról le kellene mondanunk, mások hatását pedig, tekintve a gyermeki lélek sajátosságát, csorbítanók. A prózai művekkel sokkal szabadabban bánhatunk, sőt kell is bännünk. E szabadabb bánás főbb

szempontjai ezek lehetnek: 1. Bátran adhatunk töredékeket, ha ez a töredékesség nem zavarja a gyermeket; esetleg pedig tapintatosan kikerekítjük a töredékeket, pl. alkalmas bevezetés vagy befejezés által. Ez ellen senki sem tehet komoly kifogást, föltéve, hogy a toldás nem rí ki a műből. Sok becses irodalmi termékünket csak így értékesíthetjük az elemi iskolában. Maga az utasítás is megszabja, hogy Arany Toldijából adjuk a IV. és XI. éneket célszerű áthidalással és némely más műnél is nemcsak emgengedi, de megköveteli a töredékes közlést (Családi kör). Igen helyesnek tartom, ha szükség esetén a töredékeket valahogy egybekapcsoljuk. Az ilyenmű beavatkozás elve kifogástalan, csak helyes legyen az átdolgozás, kihagyás, kiegészítés, ne sértse a mű jellegét, feleljen meg a célnak és pedagógiai tapintattal párosult írói érzék vezesse a szerkesztő tollát. 2. Mászor mélyebbre ható átdolgozásra kell vállalkoznunk. Találunk egy kitűnő útleírást, életrajzot, elmélkedést, tájképet, oktatást, de az egyik részben csak egy-egy részletet, egy-egy gondolatot használhatunk föl, a másikban néhány mondatot, fordulatot, és így tovább. Egységes, céljainknak megfelelő mű mindenesetre kívánatosabb volna; de ha nem akad, ha az, amit átveszünk, oly értékes, hogy nehezen pótolhatjuk, akkor erre a mélyebbre ható átdolgozásra vállalkozhatunk, föltéve, hogy értünk hozzá. Itt minden a kivitel értékétől függ. Az olvasókönyv szerkesztőjének ne az legyen a becsvágya, hogy írja az olvasókönyvet, hanem hogy szerkessze; hogy legyen szerkesztő elve, gondolata, érzéke és tapintata, hogy tudja, mi való a gyermeknek, és értsen hozzá, hogyan kell az irodalomban talált gyöngyöknek, ha szükséges, az ő céljának megfelelő foglalatot adni. Mindenesetre jó lesz, ha a tartalomjegyzékben megmondja,

hogy az illető mű nem a megjelölt *írotól* van, hanem *ő utána* készült. Az író ne vegye rossz néven, ha nem szó szerint közük művét; az, hogy a megváltoztatott műről följegyzik, hogy *ő utána* készült, csak a tisztelet és hála adója, melyet a szerkesztő szívesen leró. A tulajdonjog kérdése nem jöhet szóba; a törvényhozás kimondotta, hogy olvasókönyvi célokra minden nyomtatott műből szabad részleteket közölni; de mellőzve a kérdés jogi oldalát, ethikai, nevelésügyi és irodalmi szempontokból is szabad tért kell engedni az iskola embereinek, hogy az emberművelés nagy és nehéz feladatánál a legértékesebb eszközzel, a nemzeti irodalommal, szabadon élhessenek. Csak azután pedagógiaileg helyesen bányják el a szerkesztő az irodalommal! Ennek a megállapítása a kritika feladata, melynek így igen fontos szerep jut az olvasókönyv javításában. 3. Még a formai utánzást is megengedhetőnek tartjuk. Ha valamely író műve mintául szolgálhat hasonlónak szerkesztésére, és a példa igazán megihleti a szerkesztőt, itt is a szellemi tulajdonjog kérdése mellőzhető, föltéve, hogy az utánzás nem szolgai és egyébként minden követelménynek megfelel.

Csak azt nem helyeselhetjük, ha az olvasókönyv szerkesztője más olvasókönyvekből tákolja össze a maga művét, tíz olvasókönyvből összenyír egy tizenegyediket, mások szerkesztői fáradságát a maga javára kamatoztatja, mások szerkesztői munkájának (átdolgozás, átformálás) fáradság, sőt említés nélkül hasznát veszi, maga pedig önálló szerkesztői gondolat, irány nélkül dolgozik. Sok tekintetben, fájdalom, ez a tényleges állapot. Minthogy itt nagyon nehéz megvonni a határokat, majdnem lehetetlen megállapítani a tulajdonjogot és mindenkinek akarni kell a haladást, tehát mások sikeres munkájának felhasználását: a kalózok többnyire bün-

tétlenül folytathatják mesterségüket. Itt a kritikának kell kérlelhetetlenül közbelépnie, ezeket az üzelmeket lelepleznie és ily könyvek terjedésének útját elállania. Ide nem tartozik azonban az irodalom újonnan fölszínre hozott értékes darabjainak átvétele. Amit én vettem at először a mi nagy íróinkból olvasókönyvembe, más is átveheti; az irodalmi tisztesség csak azt kívánja, hogy ezt a tényt a szerkesztő mondja meg. Ugyanezt kell mindenestre tennie, ha az én átdolgozásaimat használja, amit ha szórványosan történik, el kell viselnem. Mert a fődolog az, hogy az iskola gyarapodjék nevelőeszközökben. Ha az, amit az egyik értékeset talált, csinált, nem terjedhetne el szélesebb körökben, hogyan fejlődhetnék az olvasókönyv! Mindennemű Írói becsvágy, mint mondtuk, maradjon távol az olvasókönyv szerkesztőjétől és munkatársaitól. Az olvasókönyv nem lehet a hiúság vásárja. Az iskola, a tanítás, a nevelés érdeke a fő. A szerkesztőt csak a szerkesztés érdeme, tehát csak pedagógiai, nem írói érdem illeti meg. Amennyiben író, névtelenül kell szolgálnia az iskola érdekét. De ha mint szerkesztő nem állja meg helyét, ha a szerkesztésben nem elvek vezetik, kivéve a könnyű lopásé, ha nem tud oly újat adni, ami jó, akkor a kritikának joga és kötelessége, kérlelhetetlenül kimondani az igazságot. A jó olvasókönyv valóságos áldás az iskolára nézve; a rossz pozitív kárt is tesz az ifjúságban és a jónak elállja az útját.

6. A művészet.

E fejtegetéseken egy gondolat vonul végig: az olvasókönyvet a művészet érzése hassa át, az olvasókönyv legyen esztétikai jellegű. Az olvasókedvet, mondtuk, az elbeszélés művészete éleszti; az elbeszélő forma ad művészi jelleget oktató jellegű darabjainak; a humor művészete ont derűt reá; ideális részét pedig a szépirodalomból kell merítenie. Fájlottuk, hogy irodalmunk aránylag szegény oly művekben, melyek a történetet művészi formában adják elő. Talán akad, aki kérdi: Hogyan egyezik meg az esztétikai szempontnak illetően előtérbe helyezése a népiskola gyakorlati jellegével és komoly erkölcsnevelő feladatával? Nem nagyon is elesztétizáltuk-e ezzel az olvasókönyvet? Beleillik-e ez ebbe a mi életünkbe, melynek harcait csak edzett szívek és lelkek vívhatják? Vájjon annak a néposztálynak való-e ez az esztétikai nevelés, mely a népiskolát végig járja és azután többnyire azonnal a gyakorlati életmunkához lát? Mit kezd ez az osztály az esztétikai nevelés luxus-cikkével?

Vannak gondolatok, melyeket minden oldalról meg kell forgatni, míg teljes értelmüket átlátjuk. Ilyen az a gondolat, mely az olvasókönyvre vonatkozó követelményeinket igazgatta.

Az esztétikai nevelés, ahogy mi felfogjuk, nem jelenti az életnek valami henye díszítését, mely az egyéniség elpuhításához vezet és renyhe élvezet keresésére csábít. A mi esztétikai nevelésünk megfér a legfőrfiasabb és a leggyakorlatibb neveléssel, sőt annak mellözhetetlen föltétele. Az jelenti a lélek épségét és erőben való gyarapodását, ami nem kicsiny dolog a gyakorlati életben sem. Az földeríti a lelket, mely derültségében több

munkát is elbír és a bajoknak is jobban ellentáll, mint a komor, elnyomott élet. Az esztétikailag nevelt lélek megsokszorozott erőforrásokkal rendelkezik az életharcban. A szép: erő, egészség, frissesség, tisztaság és hatalom.

Még egyéb is: jóság és igazság. Nem arról a satnya szépségről van szó, melyet túltraffinált korszakokban a túltraffinált emberek számára beteges érzékenységű művészek teremtenek. Arról sem, melyben fáradt és az élet küzdelmeiben kimerült, tőlük megfutó emberek menedéket keresnek. De az sem nekünk való, mely az elzsibbadt érzékeket csiklandozza, és mámorba ejti. Nem a dekadens, szimbolikus, perverz művészetre gondolunk, mely mindig a kimerültség jele. Előttünk az a férfias, ép, igaz művészet lebeg, mely a szépet nem a valóság körén kívül fantasztikus ködben keresi, hanem itt a földön, itt az életben, ahol az ép művészi szem meglátja, nekünk megmutatja és ép ezzel bizalommal és életörömmel tölt el bennünket. Nekünk a szép nem is egyéb, mint az igazságnak és jóságnak találkozó pontja. A szépézés pedig az a központi erő a lélekben, melyben a többi mind érintkezik. Másképp kifejezve: a szép az a tiszta levegő, melyben az igaz és jó a maga igazi fényében megjelenik és ragyog; a szépézés az az állapota a léleknek, melyben minden munkáját jobban és sikeresebben végzi. A tudós, ha az igazságot vizsgálja, megfelelnek minden egyébről; a kötelességek tanítója nem nézi az élet szelid érzéseit; de az elfogulatlan egyéniség, ha egész egyénisége megnyilatkozhatik, nem választja ezeket külön egymástól. Ő mindenben szépet is lát és a szépben mindent. Szoktassuk rá, hogy az undorítótól undorodjék, akkor a jóra is neveltük; szoktassuk a szépre és a jót is könnyebben teszi. Miért van a művészetnek oly nagy hatalma? Talán mert

hazudik, vagy istentelen, vagy erkölcs nélkül való? Nem! Hanem mert veleje igazság, hit, erkölcs. Volt idő, midőn a művészet királyi udvarok üvegházvirága volt, a nép meg csak dolgozott és legfőlebb a templomban üdült föl, ha ugyan a templomot is nem az élet kiváltságosai foglalták le maguknak. Ma nincs nép és urak; ma *a nemzet van*, melyet egyetemlegesen kell magasabb fokra emelnünk. Ma az igaz művészet egyetemessé is kezd válni, a szó nemes értelmében népszerűvé lesz, mint a tudomány is. Ma a szép csak oly szükséges életeleme a nemzetnek, mint akár a tudomány, hit és erkölcs. A művészi érzésnek át meg át kell hatnia az egész nemzeti életet. Ennek a napja sem fogja egyforma erővel küldeni sugarait a kunyhóba és palotába, amint a nép hite sem oly tiszta, tudománya sem oly mélyreható, erkölcsi érzése sem oly finom, mint a magasan állóké. De ahová sugarait küldi, minden felderül és leggyöngébb sugarai is életetők. A művészetet nemzeti szükségletté, jobban mondva a nemzeti élet légkörévé kell tennünk és ebben a nagy vállalkozásban az olvasókönyv első segítő társunk. A szellemi élet legegységesebb orgánusán, a nyelven át, honosítja meg lelkünkben a szépnek szeretetét.

Ez alkalommal egy két szót ejthetünk az *olvasókönyvi képekről*. Az olvasókönyvet segítő hatásában az illusztráció. Csak pedáns emberek féltik a képtől az olvasókönyv komolyságát. Az illusztrációnak kettős munkája akad az olvasókönyvben, tanít és gyönyörködtet, még pedig egyszerűen. Új kifejezési eszközzel szól a gyermeki lélekhez, melynek nagy öröme telik benne, hogy amit a valóságban látott, most képben is felismeri. Esetleg közelebb is hozza lelkéhez, amit olvas; az ismeretlenről némi felfogást ad, az ismerttet

úgy mutatja be, hogy a gyermek csodálkozva és örülve nézi azokat a részleteket, melyeket esetleg a valóságban észre se vett; az elvont megelevenedik előtte, a szélesen elterülő világ szűk térre szorul össze a papíron, a távoli közel jő: ez mindenképpen szép és tanulságos. De az olvasmány és kép, az olvasókönyv és illusztráció közt összhang legyen! A kisebbek számára az illusztráció oly naiv és gyermekded legyen, mint az olvasmány és amennyire lehet, kerüljük a holt fotográfia lemásolását. A rossz, okatlan illusztrációnál jobb semmiféle kép, vagy legfőlebb a művészi jelleg nélkül való oktató vonalrajz, az ismeretlennek a szemléltetésére. Amint nem halmozzuk össze az olvasmányokat cél és rend nélkül, azonképp az illusztrálást sem végezzük művészi és pedagógiai program mellőzésével. A képeknek is legyen művészi jellegük, frissek, naivak, eredetiek, világosan megérthetők legyenek; pedagógiailag pedig azt tüntessék föl képben, ami megkívánja a művészi illusztrációt, ami erősíti az olvasmány esztétikai hatását, ami megvilágítja a szöveget. A felsőbb osztályokban adjunk legalább néhány mutatványt hazánk művészetéből, egy-egy szobor, kép, épület mását, hogy a tanító ehhez fűzhesse tanítását és jobban hathasson a növendékek ízlésére. Hogy a szépérzék nem lehet elméleti oktatással és általában sok beszéddel fejleszteni, azt az utasításnak az esztétikai nevelésről szóló fejezete, melynek fogalmazásában e sorok írója is részt vett, elég bőven fejtegeti. Az ott mondottak ide értendők.

De a könyv külseje is megfeleljen az ízlés követelményeinek. A fiú a szép kiállítású könyvet jobban kíméli és ennek folytán inkább becsüli.

Jól mondották, hogy a szépnek érzése a legemberibb érzés. Átjárja és megnemesíti egész valónkat.

B) A fokozatosság.

1. A tanterv és az olvasókönyv.

A nevelő tevékenységben minden a sorrenden, a fokozatosságon fordul meg. Amit nem kellő sorrendben, melynél fogva a későbbi föltételezi az előbbit, tudunk meg, az el van veszve számunkra, esetleg károsan hat; a fokozatosság döntő fontosságú tényező a nevelés munkájában. Ezért az eddigiek után most meg kell állapítanunk, milyen legyen olvasmányaink menete, sorrendje. A kérdés súlyos; mind tárgy, mind előadásmód tekintetében a leggyakoribb kritikai kifogás valamely olvasmány ellen az, hogy még nem vagy már nem oda való, ahová tették. Mily meddők az erre vonatkozó viták! Itt a szerkesztő tapintata dönt, tapintat dolgában pedig minden vita hiábavaló, mert a tapintat egyéni tulajdonság, mely nem világosan megállapítható elveken nyugszik, hanem szuverén, de homályos érzésen, mely a maga alig tudatos alapjáról maga sem tud számot adni.

Mellékesen megjegyezzük, hogy főleg versekben a tanuló fölfogását meghaladó részlet, érzés, hang némelykor nem akadályozhat meg bennünket az illető vers fölvételében. A beszédet is úgy tanuljuk meg, hogy nem minden alkotó részét értjük meg azonnal. Olyan az, mint a gyer-

mekeknek készülő bő ruha; a gyermek gyorsan nő, majd belenő. A Szózatot nem érti meg a III. oszt. tanuló, mégis megtanulja; később majd átérzi. A jó olvasmánynál nem baj, ha nem minden vonatkozása egészen világos; olyan az, mint a földbe vetett mag, majd kinő. Ha csak igazán jó az olvasmány; ha nem túlságosan homályos; ha a gyermek fejlődésének irányában fekszik! Azok a tanítók ütköznek meg ilyenekben, akik azt hiszik, hogy mindent meg kell magyarázni és mindent agyonmagyaráznak. De erről később lesz szó.

Néhány általános elvünk a fokozatosság rendjében való csoportosításra mégis van, amelyek a nagy tévedésektől megóvhatnak bennünket.

Több ízben mondtuk, hogy az olvasókönyv nem szolgálja első sorban a tárgytanítás céljait; majdnem ellenkezőleg áll a dolog. Az olvasmány támaszkodik a tárgytanításra, viszont azonban nagy segítséget is kap tőle. De az elsőség a tárgytanításé. Hasonló eredményhez vezet az olvasókönyv esztétikai jellege. Az olvasmány szépsége nem hathat ránk, ha sok tárgyi nehézség állja utunkat; akkor ezek foglalják le figyelmünket, esetleg elbátortalanítanak bennünket. De ha ez akadályok eltávolítása után az olvasmány formája érvényesülhet, akkor tárgyi érdeklődésünk is nő, egész egyéniségünkkel vonzódunk a tárgyhoz, melyhez így értelmünkkel is közelebb férközhetünk.

A tárgytanítás rendjét, módját a *tanterv* szabja meg. Ebből következik, hogy az olvasókönyvnek szerkezetében, fokozatosságában, egész összeállításában a tantervhez kell simulnia. A tanterv mintegy a szilárd csontváz, mely összetartja az olvasókönyv részeit. Az olvasókönyv azokat az olvasmányokat adja, melyek számára a tanterv a szükséges alapot szolgáltatja. Ha úgy tetszik, az olvasókönyv útmu-

tatásul szolgál a tanítónak, hogy a tantervnek mindig általános meghatározásait mily részletekkel egészítse ki, hogy az általános tantervet mily módon, mily szellemben hajtsa végre. Harmónia olvasókönyv és tanterv között elsőrendű kelléke az olvasókönyvnek, mely nélkül az olvasókönyv alap, a tanterv pedig élet nélkül szükölködik.

Az olvasókönyv, mint láttuk, ha olvasmányainak különfeleségét tekintjük, némileg enciklopédikus természetű. Egyése nem anyagában, hanem szellemében és céljában rejlik. Változatosságában alkalmazkodnia kell az élethez, mely maga is változatos, szinte enciklopédikus és melynek egysége az egyéniségben rejlik, mely az élet munkáját végzi, az erkölcs ideáljainak vezérlete mellett. De ha változatos is az olvasókönyv, azért ne legyen halmaz, egyveleg, össze-visszaság. Mégis meg kell követelnünk tőle, hogy egy főgondolat legyen mintegy az uralkodó centrum, mely köré minden csoportosúl. Ne legyen pedáns módon egyhangú, legyen meg benne a tárgyak, érzések, hangok változatossága, de bizonyos szabad csoportosításnak se legyen híjjával; a középpont uralkodjék az egészen és a többit is kisebb csoportokba szedjük. Ily csoportosított csoportok nélkül nem képzelhetünk el jó olvasókönyvet.

Végül tekintettel kell lennünk a helyi viszonyokra, főleg arra a nagy különbségre, mely főváros és falú, sőt főváros és vidék közt általában fennáll. Célban, jellegben nem különbözhetnek az olvasókönyvek, de nem lehetnek egyik az anyagban és színvonalban. Anyagra nézve a tárgytanítás is más a fővárosi, más a vidéki elemi iskolákban, mert az elemi oktatásnak a közvetlen tapasztalatból kell kiindulnia, ez pedig más a fővárosban, mint egyebütt. De ez nem jelenti, hogy a fővárosi olvasókönyv nem vet ügyet a vidékre. Ellen-

kezőleg, a fővárosi olvasókönyv még nagyobb gondot fordít a természet iránti érzék fölkeltésére, mert a fővárosi gyermeknek erre nagyobb szüksége is van, csak más utakat kell választania erre a célra. A fővárosi olvasókönyv a városból vezeti ki a gyermeket a mezőre, az erdőbe, a faluba hogy a természet sajátosságai iránt megnyissa szemét, hogy a falusi élet egyszerűségét megkedveltesse vele, hogy a többé-kevésbbé nemzetközi főváros után megismerje a törzsökös magyar népet, a magyar földet, a magyar életet. Szegény fővárosi gyermek! Úgyis a fővárosi életnek csak nyűgeit ismeri; a fővárosi élet kényelmét alig érzi; magasabb rendű javait még kevéssé tudja élvezni, de korlátozását lépten-nyomon tapasztalja. Ha játszani akar, csak hosszú gyaloglás vagy költséges utazás után érhet ki a szabadba, ahol gondosan kicirkalmazták számára a játszóteret, ha ugyan van és ha mások el nem foglalták előle. A fővárosi olvasókönyv teljék meg az erdők illatával, a jókedv derűjével, a szabadság szellemével. De kiindulni mégis a városból kell kiindulnia és a természetet, a falút a művészet segítségével kell közelebb hozni a laniuló leikéhez, hogy megszeresse és vágyódjék utána. De természetesen nem hagyjuk felhasználatlanul azokat a kincseket sem, melyeket a fővárosi élet tár a gyermek elé, tekintetbe vesszük, hogy a gyermek szinte a lélegzettel szíjjá magába a fővárosi műveltséget, hogy lépten-nyomon van alkalom szemhatárának tágítására. Értelmi tekintetben határozottan magasabb színvonalra emelhetjük a fővárosi olvasókönyvet, hogy tápot adhasson a fővárosi gyermek korábbi érettségének, mozgékonyabb szellemének, nagyobb kíváncsiságának, gazdagabb tapasztalatának.

Alkalmazkodás a tantervhez és a helyi viszonyokhoz az olvasókönyv szerkesztésének egyik főfeltétele.

2. Az egyes fokozatok.

Ezek után megkísértjük az egyes osztályok olvasókönyvének anyagát olyképp megjelölni és csoportosítani, hogy az így szerkesztett olvasókönyv megfeleljen az itt kifejtett elveknek. Töretlen úton járunk, — mert hiszen a tanterv és az Utasítás, melyhez alkalmazkodunk, csak most lépett életbe — ez mentse ki ennek a kísérletnek fogyatkozásait. Eddig olvasókönyveink nagy része inkább a rutin, a hagyomány és külföldi példák után készült. Mi a következőkben egy minden ízében magyar olvasókönyv tervezetét adjuk és a helyi körülményeket is szem előtt tartjuk, mert főleg a II. és III. osztálybeli olvasókönyv csak a helyi viszonyok tekintetbe vételével felelhet meg céljának.

Mindenekelőtt a nagy egységeket akarjuk megállapítani. Az ABC-könyv betűismertető részét, mely részben technikai kérdések megoldását kívánja, itt mellőzhetjük. Ami pedig olvasmányi részét illeti, az I. és II. osztálybeli olvasókönyv szerkesztésének alapelveit egybefoglalhatjuk, mert az olvasmányoknak se anyaga, se tárgyalási formája nem mutat itt mást, mint foki különbséget.

Mindkét osztályban a tanítás csak a környezet ismertetéséből indulhat, az olvasókönyv gerince tehát *a környezet ismertetése*, illetőleg a környezetbeli tapasztalatokra való eszméltetés lesz. Igen alkalmas erre a célra, ha a városi gyermek beleképzei magát egy falusi gyermeknek lelkébe és ennek szemével nézi a maga városát, mely így egészen új színben tűnik föl előtte; viszont azután kirándulhat falúra, melynek dolgai mesébe illő csodálkozásra bírják; az ellentétnek illetően kiemelésével nagy hatással vagyunk

a tanuló értelmére és érzésére. A falusi gyermekkel az ellenkező utat tesszük meg, a faluból indulunk, onnét a városba rándulunk; így az ellentétre tesszük figyelmessé és mind-egyiket élesebben láttatjuk vele. Az egész anyag esetleg négy csoportba sorozható. Az elsőbe tesszük a *családi és iskolai életre* vonatkozókat; ezek a gyermeki élet első tapasztalatainak köréből valók. Ebben a körben virulnak első örömei, innét szállnak lelkébe az erkölcsi élet első csirái, itt kezdi megismerni az emberi élet alapelemeit. Azután következik: *a város és falu*, vagy megfordítva, ami nem mindegy, mert mindig az ismeretesebből kell indulni, hogy az ismeretlenhez eljuthassunk. A harmadik csoportban bevezetjük azután a tanulót a *természet*, a nagyedikben az *emberek* életébe, itt is az említett elv szerint más-más anyagot választván alapul. Az egész könyvet telehintjük a mese és a vers illatos virágaival, megengedjük a gyermeknek a tréfás játékot, mely mellékesen alkalmat ad az elméleti erő gyakorlására és elméjébe vessük a nép bölcseségének, erkölcsi érzésének aranyzemeit: közmondásokat és ilyeneket. A szülői házból indulunk és Isten házába, a templomba, jutunk el. Helyesnek tartjuk, ha a nép gyermekének bemutatjuk a nép emberének életét, munkáját, családi örömeit néhány összefüggő képben. Tartózkodunk azonban minden pedáns rendszereségtől, nyomon követjük a gyermeki élet mozgékonyágát, fölváltva adunk komoly és vidám dolgokat, de úgy, hogy mégis a derültebb részek legyenek nagyobb számmal, illetőleg, hogy a komolyat is vidám színben mutassuk be. Sok függ az első és második osztálybeli könyv hatásától. Ha itt megszereti a tanuló a könyvet, félig nyert ügyünk van ja következő kötetekkel, melyeknek természetesen mind komolyabbra kell válniok. És hja a magok, melyeket itt hintünk el,

egészségesek és kikelnek, akkor a gyermek egész lelke virítani fog.

A III. osztálybeli olvasókönyv gerince, a tantervhez alkalmazkodva, *a szülőhely ismertetése*. A szülőhely ismertetésénél fontos, *a)* hogy a száraz felsorolásoktól tartózkodjunk; *p)* hogy a részletesebb ismertetést megelőzze az általános, az összefoglaló; *c)* az ismertetés lehetőleg rövid legyen; *d)* különös súlyt helyezünk a történeti vonatkozások említésére. Ha pl. a fővárosról van szó, nem a házak tengerére irányozzuk első tekintetünket, nem egy utcáról szólunk, hanem fölvezetjük növendékeinket a Gellért-hegyre, néhány perc alatt elérjük tetejét, ahol a világnak egyik legszebb látványában van részünk. Kevés város van a világon, melynek oly fényes «pedagógiai helyzete» és fekvése volna, mint ennek a mi ragyogó fővárosunknak. Hegyek koszorúja övezi, a világnak egyik leghatalmasabb folyója szeli, a legmonumentálisabb hidak a város tájképét szépitik, építészeti remekei is közvetlenül érvényesülnek. Ezekre a hegyekre vezetjük tanulóinkat, ennek a folyónak a szépségét éreztetjük velük, a város nyüzsgése, mozgása iránt keltjük föl érzékét, hogy lássa és megszeresse a maga városát. Talán említésre méltó, hogy kevés város van, melynek lakói oly csekély helyi patriotizmust mutatnak, mint a budapestiek, kik mindent bámulnak, csak a saját kincsüket nem ismerik, nem is látják. A főváros tanítótestülete tudja ezt és derekasan dolgozik, hogy megszerettesse Budapestet a jövő nemzedékkel. Kiviszik a szabadba, föl a hegyekre, melyek, kivéve néhány kevés gyűlö-helyet, többnyire oly szármalmasan üresek, mintha Budapesten csak a Dunaparton lehetne sétálni. Az olvasókönyv segítségével siessen a tanítónak. Vigye ki a gyermekeket a szabadba és

éreztesse velük annak szépségét, ami előttük van. De, mint már jeleztük, ne felejtse el a gyermek történeti érzékét is fölkelteni. Elég csodálatos, hogy alig van könyvünk, melyből népünk, ifjúságunk a főváros történetét megismerhetné. Kevés a történeti emlékünknél, régi épületünk, de azért nem vagyunk új város és múltúnknak megmaradtak nyomai is. Csak néhány ily fölhasználható nyomot említünk: a nagy árvíz emlékét, a Mátyás-templomot, a honvédszobrot, a Margitsziget romjait sat. Később a nemzet nagy épületei elé is vezetjük tanulóinkat, megmutatjuk nekik az Akadémiát, a Nemzeti Múzeumot sat. — A főváros ismertetése után a főváros környékére rándulunk ki; hadd csapja meg arcunkat a természet friss szellője, hadd lássuk azt az egyszerűbb, de bensőbb életet, mely a faluban folyik és hadd keressük föl azokat a nevezetességeket, melyek oly közel vannak hozzánk;: Visegrádot, Gödöllőt, róthot. — Már ebben a két részben megvetettük az alapot a történeti oktatáshoz. Kezdetben még a mondák világában időzünk és csak egy történeti alakot mutatunk be, Szent-István nagy alakját melynek emléke nem vésődhetik be elég korán a gyermek lelkébe. — Az olvasókönyv első része azonban itt és minden következő kötetben csak az *epikám* lehet. Mesékkel, mondákkal, elbeszélésekkel kezdjük meg a kötetet, mert az igazi olvasmány a gyermek előtt a történet, az, mi fantáziájának szárnyat, elméjének erőt és frisseséget, érzésének gazdag táplálékot ad. Csak az így felüdült lélek fordul majd lassan-lassan komolyabb olvasmányok felé. Ennek és minden további kötetnek befejezése pedig *a természet világából* van merítve. Fölslegesnek tetszhetik, hogy e rész fontosságát kiemeljem. De minthogy tanítótársaimnak szántam e sorokat, hadd mondjam meg, hogy a természet szeretetét, ismer-

rétét, a természetmegfigyelés, a természettudományi fölfogás erejét sokkal nagyobb mértékben, mint eddig történt, kell ápolnunk és nevelnünk, ha azt akarjuk, hogy fölvilágosodott, saját eszközzel gondolkodó, praktikus érzékű polgáraink legyenek. Elméletben minden rendben volna; elismerjük, hogy a természetismeret fontos része műveltségünknek és nagy gyakorlati fontosságú is; a valóságban azonban mégsem sikerült még kiküszöbölnünk a verbalizmust iskoláinkból, beleszámítva a felsőbb iskolákat is! Az olvasókönyv kísérje híven a tanítót ebben a munkában. Eleven képeivel hozza közel az iskolához a természet életét, melyet az elfogulatlan, romlatlan gyermeki lélek úgyis mindennél jobban szeret. Voltaképp csodálatos, hogy a rossz könyv és a járatlan tanító hogy tudja a természetkedvelő gyermekkel megúttatni a természetismeretet!

A főváros ismertetését ép ezért vidéken is már a III. osztálybeli olvasmányokban kezdehetjük meg. Mindenesetre akár a III.-ban, akár a IV.-ben tetemes részt kell neki szánnunk. Ez elvek szerint kell eljárnunk mindenütt. A helyi viszonyokból kell kiindulnunk, érdekesítő módon, a gyermek figyelmét olyképp irányozván, hogy a jól ismertet is új színben lássa és mindenütt a jelenben a múlt nyomait vehesse észre. Ha pedig olvasmányainkban a falusi gyermeket a városba vezetjük, óvatosan vezessük az ismeretesből az ismeretlenhez. Ezeket az olvasmányokat a szerkesztő ritkán találja meg az irodalomban, ezek azok, melyeket meg kell írni!

Befejezésül pedig adjunk egészségügyi olvasmányt, mert ez a természetismeretnek gyakorlati tekintetben betetőzése. Két legfőbb jó lebeg előttünk a nevelés minden ténykedésében: a lélek és a test egészsége.

A lélek egészsége: erkölcs, a test erkölcsé: egész-

ség. Amahhoz elvezet a történet, emehhez a természet ismerete. Bárcsak megihletné íróinkat ez a gondolat és a természet meg a történet művészi földolgozása irodalmunk egyéb ágainak színvonalát érné el! Olvasókönyveink jövő fejlődése lépést fog tartani a természettudományi és történetírók művészetével.

A IV. osztálybeli olvasókönyvnek természetes közép-pontja *a magyar föld*. Be kell járnunk az ország nevezetesebb helyeit, hogy természeti szépségeiről, sajátosságairól, kincseiről, emlékeiről, lakóinak életéről eleven, művészi képeket nyerjünk. Az olvasmány itt párhuzamosan halad az osztály rendszeres földrajzi oktatásával, de kiegészíti, meg-eleveníti, elmélyíti és arra van hivatva, hogy az ismeret nyomán a szeretet meleg érzését fakassza. A hazaszeretetnek az az igazi iskolája, mely a gyermek természetes hajlandóságát az ismeret széles talapzatára helyezi és ledönthetetlen súlyúvá teszi. Nem járhatjuk ugyan be az egész országot, de ahol alkalmas anyagot találunk, megragadjuk és fölhasználjuk. Az olvasókönyv szerkesztője itt is függ az irodalom állapotától. Sajnálattal említjük, hogy a magyar irodalom ezen a téren sem túlságosan gazdag; Jókai friss, eleven, művészi leírásai némely részben elavultak; de újak alig pótolják őket. Az *Osztrák-Magyar Monarchia* című mű egyben-másban lendített az irodalomnak ezen az ágán, de Íróinak tudománya, lelkiismeretessége és szorgalma nem állott mindig arányban írói képességükkel és a jobb dolgok közül is sokat nem könnyen lehet az olvasókönyv céljaira értékesíteni. De azért itt is, másutt is egyet-mást találunk, amit legalább jó kezdetnek föl lehet használni, a további haladást az irodalom fejlődésétől kell várunk. Midőn így végigmegyünk az országon és meglátogatjuk az Alföldet, a Tátrát, a Vág völgyét, Erdély román-

tikus vidékeit, a Vaskaput sat., nem pusztán a természet szépségeit bámuljuk; vándorlásaink közepett meg-megállunk, hogy itt egy régi mondát meghallgassunk, ott a népet megfigyeljük, munkáját nézzük, lelkébe behatoljunk.

Az is idetartozik még, hogy most má;r e föld és népe egész történetét áttekintsük, előttünk elvonulnak hosszú sorban: az Árpád-ház nagy alakjai, szentjei és hősei; történetünk egyik büszkesége Nagy Lajos; a magyar faj nagy képességeinek megdicsőülése a Hunyadiakban; a mohácsi vést nem hallgatjuk el, mert a nemzeti szerencsétlenségek is tisztító erejük, a török vést termette a hazaszeretet és odaadás oly ragyogó példáit, hogy kevés nemzet története vetekedhetik e tekintetben a mienkkel; fölvonúl a nagy Rákóczi emléke, mint a magyar szabadság és függetlenség kiirthatatlan szeretetének vértanúja; végül 1848 és 1867 eseményei és alakjai a jelen küszöbéig vezetik el a tanulót. Itt nem tehetünk egyebet, mint hogy töredékekkel beérjük, a tanító élő szava van hivatva kiegészíteni a kiegészítendőket. Hogy a magyar költészet alkalmas történeti versei mint ékességek hozzájárulnak ehhez a részhez és melegséget árasztanak reá, magától értetődik. Az elbeszélő és természettudományi-egészségtani részről az előbbieket után nem kell bővebben szólnunk. Amott a magyar mondákból is kiválogatjuk a legszebbeket, emitt a magyar természet jellemző állatait, növényeit iparkodunk művészi képekben föltüntetni. A magyar lép józan eszejárását az egyes kötetekben elhintett aranymondások, közmondások, példabeszédek vannak hivatva föltüntetni.

Az V—VI. osztálybeli könyv, miután már az előbbi kötetek ennek útját egyengették, anyagát lerakták, egészen *a magyar kultúrának* van szentelve. A kötetet megnyitjuk a magyar elbeszélő-költészet gyöngyeivel, melyek ezen a

fokon már oly bőségesen állnak rendelkezésünkre, hogy a választás esik nehezünkre. Ezek a darabok itt már nem csak mulattatók, hanem mert kiváló magyar írók művei, mélyebb bepillantást engednek a magyar géniusz belsejébe, a magyar életfölfogásba, a magyar erkölcsi világba, a magyar erő mélységébe. Itt Arany, Petőfi, Jókai, Tompa és annyi más Istentől megáldott magyar alkotó tehetség nevével büszkélkedhetünk. Ezután áttérünk a magyar földre, melyet azonban inkább kultúrgeografiai, mint festői vagy helyrajzi szempontból tekintünk. Magyarországból ki is vezetjük ugyan az ifjúságot a nagy világba, de mindig magyar ember, magyar lélek vezetése mellett, nem igen fordítunk idegen nyelvből, legfeljebb átdolgozást adunk, megőrizzük ebben is a magyar olvasókönyv magyar karakterét. Szívesen ejtünk itt szót néhány nagy magyar világjáró férfiúról, kik nevüket beírták az emberiség fáradhatatlan földrajzi kutatóinak aranykönyvébe. A történeti részben is inkább a kulturái és alkotmánytörténeti mozzanatokot ragadjuk meg, a városokra vonatkozó mozzanatokot, Rákóczi és Mikes alakját, Széchenyit, Deákot, Kossuthot és amennyire lehet, bemutatjuk némely történeti emlékműnek művészi ábrázolását. A világtörténetnek csekély tért szentelhetünk, ezt az óriási anyagot nem hódíthatjuk meg az elemi iskolai olvasókönyv számára. Külön fejezetet adunk *ci magyar munkának*, a magyar föltalálóknak, a kiváló magyar iparosoknak, hazánk, népünk nagy kulturái alkotásainak. Hadd nyersen a tanuló bepillantást a magyar gazdasági életbe, főleg az ipar terén; lássa át, hogy bár kulturánk sok viszályal megküzdött, mégis mint folyton nagyobbodó réteg jövőbeli nagy fejlődésünk föltételeit rejti magában. Mint egészen új szakasz foglal helyet: *a magyar szellemi élet*, melyben iro-

dalmunk nagyjairól emlékszünk meg és a magyar szellemi élet munkásainak állítunk emléket növendékeink szívében. Nem adunk sem irodalomtörténeti, sem esztétikai fejtegetéseket, inkább életrajzot és néhány szobrász, festő alkotásainak reprodukcióját. A természettudományi részben is magasabb színvonalra emelkedünk, szólunk a kultúrái növényekről, más földrészek állatairól, de előszeretettel mégis a magyar természet jelenségeiről, magyar tudósok előadásában. Az egészségtanról is itt másképp szólhatunk, mint az előző kötetekben, itt nem annyira a diétetika, mint a közegészségtan foglal helyet; föltüntetjük, hogy a köznek egészségéről a köznek kötelessége gondoskodni és az emberi szolidaritás érzése kapcsolatban a modern tudomány vívmányaival, oly csodákat művelt ezen a téren, melyről előbbi korszakok még csak nem is álmodtak. Méltó befejezésül szolgálhat az aranymondások helyett válogatott gyűjtemény a legműveltebb, legideálisabb magyar léleknek, Eötvös József bárónak és a hozzá hasonlóknak gondolataiból.

Így az egész sorozaton egységes gondolat vonul végig: a magyar műveltségbe való bevezetés, kezdve a *környezet* primitív bemutatásán, folytatva a *szülőhely*, a *főváros*, a *magyar föld* ismertetésén és befejezve a *magyar kultúra* képeinek gazdag sorával.

A fokozatosság elvét azután minden egyes alkotó részben keresztül kell vinnünk, amint ez már az előbbiekből is kitűnik. Így az *elbeszélő részben* kezdjük a naiv népmesével, folytatjuk a mondán, regén, életképen és végül eljutunk a művészi elbeszélésig, versben és prózában. A föld- és népismerető rész kiindul a környezet megfigyeléséből, érzéket kelt földünk helyrajzi viszonyai iránt, lelkesedik hazánk szépségeiért, végül feltünteti ezt a földet, mint a magyar élet,

magyar munka, magyar családi, társas, nemzeti élet színhelyét. A történeti rész kivezet a monda világából a való történeti életbe, történeti egyéniségek köré csoportosítja a magyar történeti élet alkotásait, végül megéreztet velünk a magyar történet belső mivoltát, és megbecsülteti velünk a magyar szellem nagy alkotásait. A természet ismertetése is az egyszerűtől halad fölfelé; a gyermeki fölfogás után, mely a természetet csak az emberhez viszonyítva látja, következik annak a szempontnak az érvényesítése, hogy a természet óriási hatalom, melyet csak megismerése révén hódíthatunk meg és kényszeríthetünk az ember szolgálatába. A természetnek van sajátos élete, mely a szemlélőnek sok tanulságos, gyönyörködtető mozzanatot tár föl. A természet-tudomány legfontosabb vívmánya az emberi egészségnek jobb megvédése ama számtalan veszedelem ellen, mely minden oldalról fenyegeti.

Íme, az elemi olvasókönyv programja. A program helyességéről mélyen meg vagyunk győződve. Elveink igazsága nem pusztán elméleti bizonyításból származik, ezt az igazságot szinte átéltük lelkünkben. De újra meg kell mondanunk, hogy e program keresztülvitele nem egy embernek, nem egy szerkesztő-bizottságnak, nem is egy nemzetnek lehet a műve. Folyton és vállvetve kell az iskola embereinek dolgozniok rajta, hogy a nagy feladathoz méltó mű létesülhessen. A magyar olvasókönyv jövőjén fordul meg a magyar népiskola fejlődésének sorsa.

III. Az olvasókönyv használata.

Az olvasókönyv hiányain okos használata némileg segíthet; az olvasókönyv jelességeit pedig a jó tanító van hivatva kiaknázni és érvényesíteni. A használati mód kérdése ezért nem kevésbé fontos, mint a szerkesztése, főleg az alsóbb osztályokban, melyekben a tanulót kezénél fogva kell vezetni és olvasni tudó meg szerető ifjává nevelni. A legjobb könyv nem jó, ha a tanító nem tudja hasznát venni. Majdnem úgy vagyunk vele, mintha a szakács a legjobb élelmi szerekkkel rendelkezik, de főzni nem tud. De az alábbiakban mégis csak néhány általános útmutatásra kell szorítkoznunk; részletes utasítás megadására részletező vezérkönyv van hivatva. A legáltalánosabb, melyet legkevésbé kell részletezni, az, hogy a *könyvet abban a szellemben és annak a célnak az elérésére kell használni*, melyről az eddigiekben szó volt. Egyéb megjegyzéseinket a következő pontokban foglaljuk össze:

1. Az olvasmánynak nem szabad oly nehézségeket magában foglalnia, melyek a tanuló túlságos erőfeszítését teszik szükségessé, mert a kudarc, mely itt a tanulót ér-

heti, kellemetlenné teszi neki az olvasókönyvet, esetleg mindenkorra elijeszti tőle. Eleinte pedig minden olvasmány, még az aránylag könnyű is, nehéz neki. Mit tegyen tehát a tanító?

Eljárásának egyetlen, de teljesen kielégítő és mindent magában foglaló elve az legyen, hogy *neki, főleg kezdetben, olvasás előtt kell a nehézségeket a tanuló út fájából eltávolítani*. Midőn a tanuló olvassa a darabot, annak már könnyűnek kell lennie. Ez, az, amit kezdő tanítók oly ritkán tudnak és ami gyakran buzgó fáradozásukat is oly meddővé teszi.

Az akadályok lehetnek tárgyiak vagy nyelviak. Mindkettőt, ha lehet, egyszerre távolítja el a tanító, még pedig olyképp, hogy a darab olvastatása előtt a szóban forgó dolgot némileg megmagyarázza, esetleg bemutatja, oly nyelvi kifejezésekkel, melyek az olvasmányban elő fognak fordulni és melyeket magyarázata alkalmával szintén megbeszél, megértet a tanulókkal. Ha azután az olvasásra kerül a sor, a tanuló már mindent megért, nagy nehézséget már nem talál útjában. De nem fogja-e ez érdeklődését csökkenteni? Szó sincs róla! Ellenkezőleg, a tanuló rendkívül megörül neki, hogy mindazt, amit a tanítójától hallott, könyvében megtalálja. Unalmas-e a tárgy mellett a tárgy képét nézni? Ép oly kevésbé unalmas a hallottakat Írásban foglalva elolvasni, nem is említve, hogy az olvasmány irodalmi formája, válogatottabb nyelve új titkos varázst ad az olvasmánynak. Ki nem tapasztalta még, hogy a nép emberei a legéberebb figyelemmel hallgatják pl. annak az újsághírnek a felolvasását, melyet valaki már élő szóval elmondott. A nyomtatott betűnek sajátos varázsa van, melynek mi felnőttek sem állhatunk ellen.

Kell-e mindezeket bővebben fejtegetnem? Kell-e az előleges magyarázat módjait elmondanom? A mesét pl. a tanító előbb elmondja; a kirándulást előbb megteszi a tanulókkal; a természeti tárgyat megmutatja. Mindennél pedig, ahol lehet, segítségül hívja magukat a tanulókat, valük fejteti meg a fölvetett kérdéseket, aratja le a tárgyakat, mondatja el a történeteket. Az olvasó óra egyszersmind beszélő óra is legyen. Annak kell szóra megnyitnia a tanuló száját, mert a beszélt nyelv a földolog, az él igazában. Az olvasó órának tehát nem szabad az élő szót, az élő beszédben való gyakorlást elfojtania. Olvasásnak és beszédnek párhuzamosan kell fejlődnie.

Nemcsak a betűnek van csodás varázsa, hanem az élő szónak is, de az egészen más. Hányszor tapasztaltuk, hogy az olvasmány nem mondott semmit a tanulónak, midőn maga olvasta. De ha a tanító előbb beszélt róla, lelket öntött beléje, megelevenítette, taglejtésével, egy-egy odavetett megjegyzésével kísérte, az olvasmány egészen más lett és teljes erővel ragadja meg a tanulót. A talajt is forgatni, öntözni kell, mielőtt a magot belévetjük, a tanuló lelkét is élő kell készíteni.

Az élő szóval való tárgyalásnak pedig simulnia kell a tárgy természetéhez, nem szabad az olvasmányt kiforgatni jellegéből. Ha mese olvasását készíti elő a tanító, akkor a naiv mesemondó hangján kell beszélnie, ha útleírást fog olvastatni, akkor az okos vezető módjára szól. Az előadás soha se legyen «iskolaszerű», mechanikus, annak valósággal élnie kell.

A tanító azután, gondosan megfigyelve a tanuló haladását, fokként kevesebbet fog adni a tanulóknak és többet követelni tőlük. Főleg a tanuló olvasó készségének

gyarapodásával minimumra fogja szoríthatni az előleges magyarázatot és beérni az utólagossal. A cél, melynek előtte kell lebegnie, az, hogy a tanuló végül maga tudjon és szeressen olvasni. Az V—VI. olvasókönyvben, de a IV-ben is oly darabokat kell fölvenni, melyek házi olvasmányul szolgálnak a tanulónak és melyekről az a tanítónak alkalomadtán számot ad. Az olvasókönyvnek egyik nagy feladata, hogy az ifjúsági könyvtárt megkedveltesse a tanulóval és annak használatába bevezesse.

Nem is kell mindent megmagyarázni. Vannak nehézségek, melyek a tanulónak föl se tűnnek, mert hiszi, hogy érti! Hadd higgye! Rómát se építették egy nap, az összes tudnivalókat, melyek egy olvasmányhoz fűzhetők, se kell egyszerre elsajátítani. Csak azt kell magyarázni, amire a tanulónak okvetetlenül szüksége van, vagy aminek a kedvéért olvastatjuk az olvasmányt.

A versek tárgyalása nagyobb gondot kíván, mint a prózáé, már a szokatlan nyelv, szófűzés, kifejezésmód, kötött beszéd, tömörség sat. miatt is. Igaz, hogy a tanuló már a hangzatosság miatt is szereti a verset, mely kellemesen csiklandozza a fülét; de nem jó, ha ez édesgeti a tanulót a vershez. Itt még fontosabb az előleges magyarázat, melybe érzelmi mozzanatokot is bele kell szőni, hogy a tanuló ne csak a tárgy iránt legyen fogékony, hanem a forma és az érzelem iránt is. A tanítónak föl is kell olvasnia a verset, mielőtt olvastatja, de erről majd külön szólunk. Egészen más magatartásra van szüksége a léleknek, hogy a verset befogadja, mint a próza befogadására. A tanítótól függ, hogy meg tudja-e igazán kedveltetni a verset az ifjúsággal, hogy az meg is értse, át is érezze és ily alapon gyönyörköd-jék benne.

2. Magától értetődik, hogy az olvasmányt, ha még oly jól előkészítettük is olvasását, utólagosan is, az elolvasás befejeztével, tárgyalni kell. A tárgyalás metodikai szempontjai ismeretesek. De rendkívül elterjedt hiba ellen szólalunk föl, ha azt mondjuk, hogy az olvasmányt az utólagos magyarázattal *agyon ne tárgyaljuk*. Ez az agyon-tárgyalás dívik a középiskolában, dívik a nép- és polgári iskolában, az irodalom és a nevelés nagy kárára. Csak nézni kell a jegyzetes kiadásokat, hogy fogalmunk legyen az agyontárgyalásról.

Szóba jő itt az olvasmány elemzése, elmondása, tárgyi, nyelvi, stilisztikai, esetleg irodalomtörténeti magyarázata (a legfelső osztályokban.) Mindezekben mértéket tartsunk! A gyermeki lélek természetével ellenkezik, hogy túlsoká egy tárgynál időzzön. Belefárad, megunja, kelletlen emléket megőrzi, a vége az, hogy ellenszenvre támad az olvasás, illetőleg a tárgyalás iránt. Az olvasmány ne legyen alkalom tanügyi allotriák üzésére; ne legyen ruhafogas, melyre mindenféle holminkat fölaggatjuk. Az olvasmány ösztönözön gondolkodásra, de hogy úgy mondjuk: egyenes irányban, egy-két főpontra vonatkozólag. Mindenféle epizódokat ne szőjjünk bele, kivéve, ha éppen ez üdíti föl a gyermeket, ha feloldja figyelme feszültségét. Főleg eleinte mentül kevesebbet «tárgyaljunk». A fődolog mégis az marad, hogy a tanuló érzékét a szép forma iránt fölébresszük. Ez lehetetlen, ha a tanuló nem érti meg az olvasmányt, de ezeket az akadályokat, amennyire lehet, előzetesen kell eltávolítani; az utólagos magyarázat, ha túlságos, alaposan megrontja az olvasó kedvet.

A tartalom elmondását eleinte nem engedhetjük el, ez kitűnő beszédgyakorlat, melynél jobbat nem igen találunk.

Ez ad módot a tanuló felfogásának helyesbítésére, kiegészítésére. Az elemzés is hasznos, ha gyorsan megy végbe és a legszükségesebbre szorítkozik, mert ez domborítja ki a gyermek tudatában, ami különben észrevétlenül lappangott volna, ez eszméleti oly dolgokra, melyeket másképp észre nem vesz, ez kelti benne azt a meglepődést, mely az olvasmányt egészen új színben láttatja vele. Minden egyébben a mellőzhetetlenre kell szorítkoznunk; főleg nyelvtani és stilisztikai dolgokat inkább külön órákra hallassunk, vagy előzetesen tárgyaljunk. Hasonlóképp járunk el a felsőbb osztályokban irodalomtörténeti magyarázatainkkal. Mily gyönyörű bevezetés a Talpra magyar olvastatásához, ha elmondjuk, hogyan keletkezett, mikép és hol szavalta el Petőfi. A tanuló egész más színben látja, más lélekkel olvassa. De ne rontsuk le a költemény hatását mindenféle «érdekes» megjegyzésekkel. Egyébiránt ezen a téren sincs általános szabály. A tanító egyéniségén, lelkén fordul meg minden; csak a sablonnak ne hódoljon; csak egyéniségét engedje szóhoz jutni; csak a tanuló leikébe tudjon bepillantani, hogy lássa, mire van annak szüksége. Az olvasmány kiegészítése, vele kapcsolatos dolgok érdekes elmondása, kitaláltatása, az olvasmány nyomán meginduló elmemozdító beszélgetés nem mehet agyontárgyalás számba. Csak el nem szabad a tanulót kínozni tudákos agyafúrtságokkal, fölösleges szóbeszéddel, üres sablonok ismételtetésével. A tanulónak nem szabad elfáradni és nem szabad elunnia magát.

3. A II. osztályban még nagy nehézségek vannak az olvasás technikájával és majdnem végig megmarad a tanulóknak sajtáságos élettelen előadása az olvasásban. *Ez ellen küzdeni, ezt kiirtani, a tanító elsőrangú feladata.* Csodálatos

dolog! A négyéves gyermek, ha beszél, oly kitűnően hangsúlyoz, oly árnyalatosan beszél, hogy érzelmeinek, akaratának, fölfogásának minden változatát gyönyörűen kifejezi. A színész is tanúihatna tőle. A nyolcéves gyermek pedig, de még a tízéves is, úgy olvas, mintha gép volna, nem ember. Teljesen megérti, amit olvasott; erről könnyen meggyőződést szerzünk; de olvasásából ezt nem sejtene senki. Nyilvánvaló, hogy ő nem ő, midőn olvas. Beszéd közben egyénisége szabadon nyilvánul; olvasás közben egyénisége elbújik és nem mer előkerülni. Elő kell keríteni! A tanító tegyen meg mindent, hogy a természetet kicsalja rejtekéből. Ennek egyik módja, hogy ő maga olvassa föl előbb az olvasmányt, a verset még a IV. osztályban is, a prózát is, ameddig szükséges. Ő maga ne szavaljon, ne színészkedjék, mert az a gyermek előtt komikus, amint komikus előtte a felnőttek minden érzelmi nyilatkozata, melynek érzelmét a tanuló nem ismeri, vagy legalább akkor nem érzi. A tanító mérges, kiabál és azt hiszi, hogy ez hat. A hang fizikai ereje hat egy kicsit, de egészben a tanuló nincsen megilletődve, hanem otthon elbeszéli, hogy a tanító oly *furcsa* volt! Ugyanígy jár a tanító a színészi szavalással. Értesse meg előbb a dolgot a tanulóval, aztán olvassa el a darabot egyszerűen, igen természetes hangsúlyozással és ne nyugodjék, míg a gyermekek őt utánozván, vissza nem térnek a természethez, azaz megtalálják a saját maguk egyszerű, természetes hanghordozását és kifejezőmódját. Semmiféle komédiázás nem járja az iskolában, a taglejtés is legyen mérsékelt, inkább jelző, mint teljesen kifejező. A természetes olvasással a tanító eléggé megelevenítheti az olvasmányt és ha odáig viszi, hogy a tanulók egyszerű, természetes hangon tudnak olvasni, többet ért el,

mintha fölös magyarázatokkal tele tömte volna a gyermek elméjét. Ezt a sok fölösleges járulékot a gyermekek úgyis elfelejtik!

4. Egyebeket talán mellőzhetünk. Hogy miképp használja föl a tanító az olvasmányt a nyelvérzék fejlesztésére, a nyelvkincs gazdagítására, a nyelv helyes használatának meggyökereztetésére, nagy ritkán grammatikai magyarázatokra, a szóbeli előadás fontos készségének fejlesztésére, később stilisztikai megjegyzésekre, könyv nélkül tanútatásra, írásbeliek készítésére, mindezek inkább a nyelvtanítás metodikájába tartoznak, különben is eléggé ismeretesek és az állami Utasításban is előfordúlnak. Ami az írásbelieket illeti, az Utasításban mondottakat, melyeknek szerkesztésében e sorok írója részt vett, itt csak ismételhetnök. Azért befejezésül csak azt az egyet fűzzük még az eddigiekhez, hogy az olvasókönyv használatában *a tanítónak teljes szabadságot kell adni*. Nem kell abban a sorban, egymásutánban olvasatnia a darabokat, mint az olvasókönyvben előfordúlnak. Ott legyen bizonyos összefüggés, de a tanító más összefüggést kereshet az olvasmányok közt. Csak azt az egyet ne felejtse, hogy az egyhangúság fárasztó, a szétszórás zavaró, tehát a körülményekhez képest bizonyos középútat kell keresnie. A könyv nem lehet tekintettel a tanítás körülményeire és a tanító egyéniségére. A körülményeket csak a tanító mérlegelheti, az egyéniséget pedig a szabály nem verheti békóba. Nekünk hitvallásunk az, hogy *a tanító minden: iskola, tankönyv, még olvasókönyv is*, mert ezt is csak az ő használata eleveníti meg. Át kell neki adni a könyvet, hogy éljen vele saját belátása szerint. Ha egyéniség nincs a katedrán, akkor a tanterem üres, a szellem hiányzik. Az egyéniség minden, mert csak annak van igazi ha-

tása. Egy erkölcsi kötelessége van a tanítónak, melyet az ügy és iskola érdekében teljesítenie kell: értesítse az olvasókönyv szerkesztőjét, miféle hiányokat tapasztalt az olvasókönyv használatában. Az ő gondolkodó tapasztalata és tapasztalati ítélete minden szerkesztőbizottság legjobb segítője.

TARTALOM.

	Lap
Előszó	5
Az olvasókönyvről	7
I. Az olvasókönyv eszméje	10
1. Irányok.....	10
2. A vezérgondolat	16
II. Az olvasókönyv szerkezete	23
<i>A) Követelmények</i>	
1. Az olvasókedv	23
2. Az epikus forma	32
3. A humor	36
4. A tartalom	38
5. A források	46
6. A műélvezet	51
<i>B) A fokozatosság</i>	
1. A tanterv és az olvasókönyv	55
2. Az egyes fokozatok	59
III. Az olvasókönyv használata	69